

OSMANLI FAKİHİ SARIGÜRZ (SARIGÖREZ) NÜREDDİN HAMZA'NIN "EL-MURTAZÂ" ADLI ESERİNDEKİ İCTİHAD VE FETVALAR ÜZERİNE BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

Mehmet Özkan *

Öz

Asıl adı Hamza olan Sarıgürz (Sarıgörez) Nüreddin b. Yûsuf Balıkesirli bir Osmanlı âlim ve fakihidir. İstanbul'da eğitimini tamamladıktan sonra müderris olmuş ve ardından Sahn-ı Semân medresesi müderrisliği payesini elde etmiştir. 917 (1511)'de İstanbul kadısı olmuş ve Sultan II. Bayezid döneminde devlet işlerinde görev almıştır. 919 (1513)'de Yavuz Sultam Selim devrinde Anadolu kazaskerliği ve 921 (1515)'de Rumeli kazaskerliğine tayin edilmiş, ertesi yıl da azledilmiştir. 926 (1519)'da tekrar İstanbul kadısı payesi ile yeniden Sahn-ı Semân müderrisi olmuştur. 928 (1522)'de İstanbul'da vefat etmiştir. Sarıgürz, Arap dili ve belagati, kalam, fıkıh gibi İslami ilimler alanında kitap ve risaleler kaleme almıştır. Çalışmamızda onun fıkıh alanında Hanefî mezhebini esas alarak hazırlanmış kitaplardan derlediği meselelerden oluşan ilmiyal niteliğindeki muhtasar fıkıh kitabı el-Murtazâ'daki icthad ve fetvalar ile ilgili bazı tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu çerçevede kitabın müellife nisbeti, muhtevası ve üslubu ile temizlik, namaz, zekât, hac, oruç gibi ibadet konuları, inanç esasları ve muâmelât kapsamında yer alan çok sayıda mesele değerlendirme kapsamında yer almıştır. Söz konusu konularla ilgili icthad ve fetvalarda dayanak olarak kitap, sünnet, icmâ, kıyas, istihsan gibi şer'î delillerin esas alındığı, bununla birlikte ihtiyat, kaçınılmazlık, zorluğun kaldırılması, kolaylık, örf-âdet, zamanın değişmesi, fitne gibi gerekçelerle bazı fıkıh ve usul kaidelerinin dikkate alındığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh, Sarıgürz (Sarıgörez), el-Murtazâ, İctihad, Fetvâ.

SOME FINDINGS AND EVALUATIONS ON IJITHADS AND FATWAS IN THE OTTOMAN FAQIH SARIGURZ (SARIGOREZ) NUREDDIN HAMZA'S WORK TITLED "AL-MURTAZA"

Abstract

Sarıgürz (Sarıgörez) Nüreddin b. Yûsuf was an Ottoman scholar and faqih from Balıkesir and his real name was Hamza. After completing his education in İstanbul he became a muderris (professor) then he was promoted to be muderris of Sahn-ı Semân school. He became a qadi (Muslim judge) of İstanbul in 917 (1511) and he worked for government's duties in the era of Sultan Bayezid II. He was appointed to be a qadi asker (judge of the army) of Anatolia in 919 (1513), then to be a qadi asker of Rumeli in 921 (1515) but the following

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
e-mail: ozkanihl@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6060-4098>

Atıf/Citation: Özkan, Mehmet. "Osmanlı Fakihî Sarıgürz (Sarıgörez) Nüreddin Hamza'nın "el-Murtazâ" Adlı Eserindeki İctihad ve Fetvalar Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler". *BAİD* 14 (Aralık 2021), 459-492.

year he was dismissed. He worked as a qadi of Istanbul in 926 (1519) and muderris of Sahn-ı Semân school. He passed away in Istanbul in 928 (1522) and he was buried in the tomb of masjîd which was built by him and named by his name. Sarıgürz wrote books and treatises in the field of Islamic sciences such as Arabic language and rhetoric, kalam and fiqh.

In our study, on the basis on Hanafî school, some determinations and evaluations about the jurisprudence and fatwas in al-Murtazâ, the concise book of catechism, which he wrote based on the Hanafî sect in the field of fiqh, are included. In this context, the book's proportion to the author, its content and style, as well as the subjects of worship such as cleaning, prayer(salat), alms(zakat) pilgrimage (hajj), fasting (sawm), the principles of belief and many issues within the scope of treatment (muamalat) were included in the scope of the evaluation. While ijthads and fatwas related to the aforementioned issues are based on shar'î evidences such as the book, sunnah, ijma, qiyas, istihsan, some fiqh and legal arguments for reasons such as prudence, inevitability, removal of difficulties, convenience, custom, change of time, fitna. It is seen that the rules of procedure are taken into account.

Keywords: Islamic Law, Fiqh, Sarıgürz (Sarığörez), el-Murtazâ, İjthad, Fatwa.

Giriş

XV. yüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın ilk çeyreğine tekabül eden Fatih Sultan Mehmed (1451-1481), II. Bayezid (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemleriyle Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520 -1566) saltanatının ilk yıllarında Osmanlı Devletinde Anadolu ve Rumeli topraklarında çok sayıda âlim ve fakih yetişmiştir. Osmanlı Devletinin yükseliş dönemi olan bu süreçte yetişen ve eserleriyle iz bırakanlar arasında, aralarında Sarıgürz Nûreddin Hamza'nın (ö. 928/1522) da bulunduğu Yakub Paşa (ö. 891/1486), Sinan Paşa (ö. 891/1486), Molla Güranî (ö. 893/1488), Molla Hüsamzâde (ö. 893/1487), Yûsuf Bâlî (ö. 895/1490), Kadızâde (ö. 899/1494), Acemzâde (Fatih ve II. Bayezid dönemi), Muslihuddîn Âmâsî (II. Bâyezid Dönemi), Alaeddin Ali Arabî (ö. 901/1496), Kestelli Muslihuddin Mustafa (ö. 901/1496), Mevlanazâde (ö. 901/1496), Hatibzâde (ö. 901/1496), Muhyiddin Niksârî (ö. 901/1496), Ahîzâde (ö. 902/1496), Kirmastîzâde (ö. 906/1500), Mustafa b. İsa el-Ankaravî (XVI. asrın ilk yarısı), Efdalzâde (ö. 908/1502), Hacı Hasanzâde Muhyiddin Muhammed Balıkesirî (ö. 911/1505), Mehmed b. İbrahim (ö. 911/1505), Akhisarî Muslihuddin Mustafa (ö. 911/1505), Demirhisarlı Âbidî (ö. 917/1511'den sonra), Şehzade Korkud (ö. 918/1512), Kemâleddin İsmail Karamânî (Kara Kemal) (ö. 920/1514), Molla Halim Çelebi (ö. 922/1516-7), Abdurrahman b. el-Müeyyed Amasyavî (Müeyyedzâde) (ö. 922/1516), Süleyman b. Ali Karamanî (ö. 924/1518), Molla Şah Çelebi (ö. 929/1522), Muhyiddin Samsuni (ö. 929/1522) gibi fakihler sayılabilir.¹ Bu dönemde fakihler ilmi faaliyetlerin yanısıra devlet işleriyle de ilgilenmişler müderrislik, sahn müderrisliği, kadılık, müftülük,

¹ Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), 219-279; Ahmed Hamdi Furat, *16. Asır Osmanlı Dünyasında Fıkıh*, (İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2013), 67-89; Mehmet Özkan, *XVI. Yüzyıl Alim ve Fakihî Muhammed Birgivi'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı*, Bursa: Emin Yayınları, 2016), 33-38.

Şeyhülislamlık, kazaskerlik, padişah veya şehzade hocalığı gibi vazifeler icra etmişlerdir.² Dönemin fakihî Sarıgürz de müderrislik, sahn³ müderrisliği, kadılık, müftülük, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği gibi görevlerde bulunmuştur.⁴

Osmanlı Devleti Hanefî Mezhebini resmi mezhep olarak kabul etmiştir. Bunun en önemli göstergesi Anadolu ve Rumeli coğrafyasında kadıların Hanefî mezhebine mensup ilim adamlarından atanmasıdır. Esas itibarıyla, bu bölgelere atanan kadılar ve müderrisler Osmanlı medrese sisteminde yetişen ilim adamlarından atanmaktaydı ve bu medrese sisteminde Hanefî Mezhebinin furûu okutulmaktaydı. Osmanlı döneminde Anadolu ve Rumeli coğrafyasında çok sayıda fıkıh kitap ve risalesi kaleme alınmış bunların tamamına yakınında Hanefî mezhebi esas alınmıştır. Genellikle daha önce yazılan eserler üzerine şerh, haşiye ve talik olarak yapılan bu çalışmalar, usûl-i fıkıh, fûrû-i fıkıh, ilmihal, muâmelât, edebü'l-kâdî, ferâiz, fetâvâ, tabakât, çeşitli meselelerin toplandığı eserler ile tartışmalı meselelerin ele alındığı eserler, müstakil eserler ve benzerleri şeklinde tasnif edilebilir.⁵

Sarıgürz'ün muhtelif meseleleri ihtiva eden *el-Murtazâ* adlı eseri bu türler içinde "çeşitli meselelerin toplandığı eserler" gurubuna dâhil edilebilir. Bu tür eserler Hanefî fıkıh âlimi Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, Burhânü's-Şerîa'nın (ö. 616/1219) *Muhîtü'l-Burhânî'si* gibi bazı temel Hanefî fıkıh eserlerinden meselelerin toplanmasıyla oluşan çalışmalardır.⁶ *Fetâva'l-Kerderî* adıyla da bilinen *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'de ilk Hanefî müctehidlerinin görüşleriyle daha sonraki devirlerde Hanefî âlimler tarafından verilen fetvalar, muteber kitaplardan özetlenerek derlenmiştir. Gerek Ebû Hanîfe ve talebelerinin, gerekse sonraki âlimlerin görüşleri verilirken bunlar üzerinde değerlendirmelerde bulunularak fetvaya uygun tercihler yapılmıştır. Kitapta hükümlerin dayandığı delillerle diğer mezheplerin görüşleri nâdir olarak zikredilmiş, âlimlerin görüşleri verilirken çok az yerde kaynaklara atıfta bulunulmuştur. Eserde ayrıca bazı fakihlere sorulan sorulara onların verdikleri

² Furat, *16. Asır Osmanlı Dünyasında Fıkıh*, 37-42.

³ Fâtih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'da kurulan yüksek dereceli medrese (sahn-ı semân).

⁴ Mecdi, *Hadâiku's-Şakâik*, 49, 145, 265; F. Babinger, "Sarı Kürz", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1966), 10/220; İpşirli, "Sarıgörez Nüreddin Efendi", 151-152.

⁵ Ahmed Hamdi Furat, *16. Asır Osmanlı Dünyasında Fıkıh*, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2013), 45-67; XVI. Yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan müstakil eserler arasında Birgivi'nin Vasiyetname adlı eseri örnek verilebilir. Ayrıca onun vakıf, para vakfı, ücret Kur'an okuma gibi tartışmalı konuları ile ilgili görüşleri için bk. Özkan, *XVI. Yüzyıl Alim ve Fakihî Muhammed Birgivi'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı*, 267-271, 153-162.

⁶ Bu türün diğer örnekleri arasında Mustafa b. İsâ el-Ankaravî'nin (XVI. Asrın ilk yarısı) *Mecmau'l-Müntehabât*, Mustafa b. İdris el-Bursevî (944/1537-8'de sağ), *Mecmau'l-Ahkâm*, Kınalızâde Ali Çelebi (979/1571)'nin *Tabakatu'l-Mesâil* adlı eserleri sayılabilir (Furat, *16. Asır Osmanlı Dünyasında Fıkıh*, 61).

cevaplar yanında Bezzâzî'nin kendi zamanında meydana gelen bazı meselelere verilen fetvalar yeri geldikçe kaydedilmiştir.⁷ *el-Muḥîṭü'l-kebîr* adıyla da bilinen *Muḥîṭü'l-Burhâni*'de ise İmam Muhammed'in Hanefî mezhebinde zâhirü'r-rivâye diye bilinen altı kitabındaki meseleler bir araya toplamış, bunlara nâdirü'r-rivâye ve vâkiât kitaplarında geçen meselelerle bazı tamamlayıcı bilgilere yer verilmiştir.⁸ Sarıgürz'ün *el-Murtazâ* adlı eserinde her iki eserin özellikleri görülmektedir.

Çalışmamızda Sarıgürz ve eseri *el-Murtazâ* hakkında kısaca bilgi verildikten sonra eserde yer alan icthad ve fetvalar üzerine bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu çerçevede icthad ve fetvaların konusu, kaynakları, çeşitliliği ve dayanakları (deliller ve gerekçeler) ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Sarıgürz (Sarıgörez) Nüreddin Hamza ve *el-Murtazâ* Adlı Eseri

1.1. Sarıgürz Nüreddin Hamza b. Yûsuf

Sarıgürz, Balıkesirli (Karasî)'dir.⁹ Doğum tarihi bilinmemektedir. Fetvalarındaki imzalarından anlaşıldığına göre asıl adı Hamza'dır. İslam dinine yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine Nüreddin denmiştir. Sarışın, kısa boylu ve etine dolgun olduğundan Sarıgürz lakabıyla meşhur olmuştur.¹⁰ Babasının adı Yûsuf olup annesinin adı bilinmemektedir. Sarıgürz, Fatih Sultan Mehmed'in (ö. 886/1481) hocası Kazasker Bursalı Hocazâde Muslihuddin Efendi (ö. 893/1488), fıkıh ve kelim âlimi Hatibzâde Muhyiddin Efendi (ö. 901/1496), mutasavvıf ve devlet adamı Sinan Paşa (ö. 891/1486) gibi dönemin meşhur âlimlerinden ders alarak kendisini yetiştirmiştir.¹¹ Hocası Sinan Paşa'nın Fatih Sultan Mehmed döneminin son yıllarında (882-886/1477-1481) Seferihisar kadısı olarak İstanbul'dan gönderilmesi üzerine, ders arkadaşı Molla Lutfi (ö. 900/1495) ile birlikte Seferihisar'a gitmiştir.¹² Sarıgürz, Sinan Paşa'nın Sultan II. Bayezid döneminde Edirne dârü'l-hadîsine müderris olarak getirilmesi üzerine, yine

⁷ Ahmet Özel, "Bezzazî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/113-114.

⁸ Mustafa Uzunpostalcı, "Burhâneddin El-Buhârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/435-437.

⁹ Mehmed Mecdî Efendi, *Hadâiku's-Şakâik, Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri*, haz. Abdulkadir Özcan (İstanbul: Çağrı, 1989), 314.

¹⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul: Maarif Vekâleti Yay.,1362/1943), 2/1653.

¹¹ Mehmet İpşirli, "Sarıgörez Nüreddin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), 36/151-152; Ahmed Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, (Ankara, TDV Yayınları, 2014), 208, 221.

¹² Mecdî, *Hadâiku's-Şakâik*, 314.

hocası ile birlikte Edirne'ye gitmiş, onun medresesinde muîd¹³ olarak görev yapmış ve mülazım olmuştur.¹⁴

Sarıgürz, ilim tahsilini tamamladıktan sonra farklı medreselerde stajın akabinde Bursa Yıldırım Bayezit Medresesi, Üsküp İshak Paşa Medresesi, Edirne Dâru'l-hadîsi ve İstanbul Sahn-ı Semân Medreselerinden Başkurşunlu Medresesi'nde müderrislik yapmış, çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Fıkıh ve hadis ilimlerinde zamanının sayılı âlimlerinden biri haline gelen Sarıgürz'ün yetiştirdiği talebeler arasında ölümüne kadar hizmetinde bulunan Tâcuddin İbrahim b. Abdullah el-Hamidi, damadı Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Abdussamed es-Samsunî ve Mevla Muhammed zikredilebilir.¹⁵

Sarıgürz, Sultan II. Bayezid'in (ö. 918/1512) takdir ve güvenini kazanmıştır. Öyle ki Sultan II. Bayezid onu, kardeşleriyle taht rekabetinde bulunan Şehzade Selim (ö. 926/1520) ile bazı görüşmeler yapmak ve ona nasihatlerde bulunmak gibi bazı görevler vermiştir. Örneğin, Sultan II. Bayezid 917/1511 yılında Sarıgürz'ü taht için kardeşi Şehzade Ahmed'in tercih edileceği kaygısıyla Trabzon'dan Kefe'ye geçerek kendisini ziyaret etmek üzere İstanbul'a gelmek isteyen Şehzade Selim'e nasihat ederek tekrar Trabzon'a geri göndermesi için elçi olarak görevlendirmiştir.¹⁶ Sarıgürz, Şehzade Selim'e giderek geri dönmesini, ihtiyarlık döneminde babasının bedduasını almaması nasihatinde bulunmuştur. Şehzade Selim, babasına hürmette kusur etmediğini fakat düşüncesinin kesin olduğunu ve eski sancağına dönmeyeceğini söylemiştir. Sarıgürz, Şehzade Selim'in bu düşüncesini olduğu gibi Sultan II. Bayezid'e aktarması üzerine Sultan ikinci kez onu Şehzade Selim'e ne yapmak istediğini öğrenmesi için görevlendirmiştir. Şehzade Selim'in Rumeli'de bir sancak istediğini söylemesi üzerine kendisine Samandra ve Mora sancaklarından biri teklif edilmiş o da Samandra sancağını tercih etmiştir. Sarıgürz, elçilik görevini hakkıyla yerine getirerek Sultan II. Bayezid ile Şehzade Selim arasındaki problemin çözülmesine katkıda bulunmuştur. Şehzade Selim'in tahta geçtiği 918/1512 yılında Sarıgürz, İstanbul kadılığına getirilmiştir.¹⁷ Sarıgürz, 918/1513 yılında Yavuz Sultan Selim devrinde Anadolu kazaskerliğine, 921/1515 yılında da Rumeli kazaskerliğine tayin edilmiş, ertesi yıl da bu görevden azledilmiştir.¹⁸

¹³ Muîd, medreselerde müderrisin verdiği dersi arkadaşlarına tekrar eden ve müderrise yardımcı olan öğretim elemanıdır.

¹⁴ Mecdî, *Hadâiku's-Şakâik*, 314.

¹⁵ Mecdî, *Hadâiku's-Şakâik*, 49, 145, 265.

¹⁶ İpşirli, "Sarıgörez Nûreddin Efendi", 151-152.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, Birinci Kısım, 1. Basım, (Karesi (Vilayet) Matbaası, h. 1342), 58-59.

¹⁸ F. Babinger, "Sarı Kürz", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1966), 10/220.

Sarıgürz, kazaskerlik yaptığı dönemde, 920/1514 yılında Safevîler'e ve tâbilerine karşı yürüttüğü mücadelede Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'i destekleyen bir fetva kaleme almıştır. Yavuz Sultan Selim'i bu mücadelede fetvalarıyla destekleyenler arasında Molla Arap (ö. 938/1531) ve Şeyhülislam Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) gibi dönemin önemli âlimleri de vardır.¹⁹ Sarıgürz Nûreddin Hamza'nın Safevî devletinin kurucusu Erdebilî Şah İsmâil'in (ö. 930/1524) dinî-siyasî hareketi karşısında Osmanlı tarafının düşünce ve yaklaşımını yansıtan fetvası şöyledir:

"Bismillahirrahmanirrahîm. Elhamdülillahi nâsır-ı evliyaihi ve kâhir-i a'dâihî ve's-salâtü alâ seyyid-i enbiyâihî Muhammedin ve âlihi ve eshâbihi. Müslimanlar, bilün ve âgâh olun, şol tâyife-i Kızılbaş ki reisleri Erdebilî İsmâil'dür, Peygamberimüzün aleyhi's-salâtü ve's-selâm şeriatini ve sünnetini ve dîn-i İslâm ve ilm-i dini ve Kur'ân-ı mübînî istihfaf itdükleri ve dahi Allahü teâlâ haram kıldığı günahlara helaldür didükleri ve istihfafları ve Kur'ân-ı âzîm'i ve Mushafları ve kütüb-i şeriatî tahkîr idüp oda yakdukları ve dahi ulemâya ve sulehâyâ ihanet idüp girub mescidleri yıkdukları ve dahi reisleri laîni ma'bud yirine guyub secde itdükleri ve dahi Hazret-i Ebi Bekr'e -radiyallâhü anhü- ve Hazret-i Ömer'e -radiyallâhü anhü- söğüp hilâfetlerini inkâr itdükleri ve dahi Peygamberimüzün hâtûni Âyşe anamıza söğdükleri ve dahi Peygamberimüzün aleyhi's-salâtü ve's-selâm şer'ini ve dîn-i İslâmî götürmek kasdın itdükleri, bu zikrolunan ve dahi bunların emsâli şer'a muhalif kavilleri ve fiilleri bu fakîr katında ve bâkî ulemâ-i dîn-i İslâm katlarında (tevatürle) ma'lûm ve zâhir olduğu sebebden biz dahi şer'atün hükmi ve kitablarımızın nakli ile fetvâ virdük ki; ol zikrolunan tâyife kâfirler ve mülhidlerdür ve dahi her kimse ki anlara meyl idüb ol bâtil dinlerine râzı ve muâvin olalar anlar dahi kâfirler ve mülhidlerdür. Bunları kırub cemâatlerin dağıtmak vâcib ve farzdur. Müslimanlardan olan saîd ve şehîd cennet-i alâdadur ve anlardan olan hor ve hakir cehennemün dibindedür. Bunların hali kâfirler hâline eşed ve akbahdur. Zîra bunların boğazladukları ve dahi saydları gerekse doğan ile ve gerekse ok ile ve gerekse kelb ile olsun murdardur ve dahi nikâhları gerekse kendülerden ve gerekse gayrdan olsunlar bâtıldur ve dahi bunlar kimseden miras yimek yokdur. Sultan, İslâm -eazzallahu ensarahu- için vardurki bunların mallarını ve nisâlarını ve evlatlarını guzât-ı islâm arasında kısmet ide ve bunların ba'del ahz tevbelere ve nedametlerine iltifat ve i'tibar olunmayub katl oluna ve dahi bir kimse ki bu vilayette olup anlardan idügi biline veyahut anlara giderken tutile katl oluna ve bilcümle ve bu tâyife hem kâfirler ve mülhidlerdür ve hem ehl-i fesaddür iki

¹⁹ Mehmet Efendioğlu, "M. (2017). XVI. Asır Osmanlı Yönetiminde Sahâbe ve Ehl-i Beyt Hassâsiyeti", *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası, Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler, XVI. Yüzyıl*, Editörler: Ekrem Demirli, Ahmet Hamdi Furat, Zeynep Müntheha Kot, Osman Sacid Arı, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2017), 90.

cihetden katl vacibdür. Allahümme'nsur men nasara'd-din ve'hzül men hazele'l müslimîne. Ve'l-l-Müftî ez'afü'l-'ibâd Hamza el-fakîr eş-şehîr bi Sarigürz..."²⁰

Fetva metninin kenarlarında "Harrarahû ez'afü'l-'ibâd Hamza el-fakîr" ifadeleriyle hem müellifin adının Hamza olduğu kaydedilmiş hem de Sarigürz olarak meşhur olduğu ifade edilmiştir. Burada ayrıca fetvâ metninde yer alan görüşlerin dayanağı olan kaynaklar da belirtilmiştir. Bu kaynaklar arasında *el-Kâfî*, *Mecmau'n-nevâzil*, *Mecmeu'l-fetâvâ*, *Şerhu'l-mekâsîd ve'l-akâid*, *Bezzâziyye*, *Cevâhiru'l-fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Kâdihân*, *et-Tatarhaniyye*, *Şerhu'l-Ferâiz li's-Seyyid Şerif* gibi dönemin muteber kitapları arasında sayılan eserler yer almaktadır.²¹

Sarigürz, Yavuz Sultan Selim ile aralarında geçen bir olay üzerine Rumeli kazaskerliğinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Tedris hayatına dönerek Sahn-ı Semân'a yevmî 120 akçe ile müderris olduysa da bir müddet sonra tekrar İstanbul kadısı olarak görev yapmış (926/1519), ancak kısa bir süre sonra azledilmiştir.²² Sarigürz, 928 (1522) yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri İstanbul'da Fatih civarında Sarigürz (Sarigörez)'den galat olarak Sarigüzel ismi verilmiş olan mahallede yaptırmış olduğu mescid civarındadır.²³

Kaynaklarda Mehmed adında bir oğlundan²⁴, Kazasker Muhaşşî Sinan Efendi (Yûsuf Sinaneddin Amasyevî) (ö. 986/ 1578)²⁵ ve Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Abdussamed es-Samsunî (ö. 998/1589) adlı damatlarından söz edilmektedir.²⁶ Bazı yazma eser kütüphane kayıtlarından Sarigürz'ün Muhammed (ö. 990/1582) adlı bir torunu olduğu anlaşılmaktadır.²⁷

Hak ve adalet timsali bir âlim olarak bilinen Sarigürz, başta padişahlar olmak üzere herkesin güvenini kazanmıştı. Kazaskerlikte bulunduğu sırada askerin şer'î ve hukukî işleriyle yakından ilgilenir, yaptığı tayinlerde liyakati ve ilmî seviyeyi

²⁰ Bk. Sarigürz Hamza Efendi, *Kızılbaşların Katline Dair Fetvâ* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 6401).

²¹ Sarigürz, *Fetvâ*, (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 6401), 1; Mehmet Özkan, Balıkesirli Bir Osmanlı Alimi: Sarı Gürz Nûreddin Hamza Efendi (ö.928/1522) ve el-Murtazâ Adlı Eseri", *Milli Mücadele'nin 100. Yılında Kuva-yı Milliye Şehri Balıkesir Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* (19-22 Eylül 2019), Editörler: Prof. Dr. Zeki Çevik, Prof. Dr. Kamile Gülüm, Prof. Dr. Birsal Oruç Aslan, Arş. Gör. Hasret Ulusoy Yıldırım, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Kültür Yayınları No: 16/2, Nisan 2020, c. II, s. 504.

²² İpşirli, "Sarigörez Nûreddin Efendi", 151-152.

²³ Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, 60.

²⁴ Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakâik*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1268): 265.

²⁵ Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*, haz: A. Fikri Yavuz- İsmail Özen (İstanbul: Meral, ty.), 465.

²⁶ Mecdi, *Hadâiku'ş-Şakâik*, 145.

²⁷ Bk. Balıkesirî, Muhammed Hafîd Nûreddin b. Yûsuf (990/1582), *er-Risâletü'l-kalemiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa Koleksiyonu, 892.7), vr. 13-18.

daima gözetirdi.²⁸ Ahkâm-ı şeriyede (şer-i hükümler konusunda) kılı kırk yaran müdekkik bir âlimdi. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman kaptan-ı derya Ca'fer Ağa'yı yaptığı yolsuzlukları araştırması için Sarıgürz'ü görevlendirmiş, tahkikat sonucunda katline hükmetmiş, ardından hüküm infaz edilmiştir.²⁹

Sarıgürz Nüreddin Hamza'nın, Arap dili ve belagati, kelim ve fıkıh alanlarında kitap ve risaleleri vardır. Arap Dili ve Belagati alanında, yazma eser kütüphanelerinde *Ecvibe 'alâ Es'ileti's-Seyyidî / Risâle fi meâkid ilmi'l-Meânî ve'l-Beyân / Ecvibetü Sarıgürz an Es'ileti Kara Seydî*³⁰ adlarıyla kayıtlı bir risalesi mevcuttur.³¹ Sarıgürz bu risaleyi, belagat ilminin önemli eserlerinden olan Sekkâkî'nin *el-Miftah* adlı eserine Seyyid Şerîf Cürçânî'nin yazdığı şerhindeki birkaç meseleye reddiye yazan Kara Seyyidî'nin "*Es'ile'alâ Şerhi's-Seyyid*" adlı risalesine Sultan II. Bayezid'in emriyle, cevap niteliğinde kaleme almıştır.³² Sarıgürz'ün bu eseri tahkik edilmiştir.³³

Kaynaklarda Sarıgürz'ün, biri Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) kelim alanındaki *el-Mevakîf (el-Mevâkıf fî 'ilmi'l-keâm)* adlı eseri³⁴ üzerine (*Hâşiye-i Şerh-i Mevakîf*)³⁵ diğeri Beyzâvî (685/1286)'nin kelim ilmine dair *Tavâilü'l-envâr min metâli'l-enzâr* adlı eserinin meşhur şerhlerinden el-İsfahânî (ö. 749/1349) tarafından yapılan *Metâliu'l-enzâr alâ tavâili'l-envâr* üzerine yaptığı iki haşiyesinin olduğu ifade edilmektedir.³⁶ Bazı kaynaklarda *er-Risaletü'l-Kalemiyye* adlı bir eserden de söz edilmektedir.³⁷

²⁸ Mecdi, *Hadâiku's-Şakâik*, 315.

²⁹ Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, 60.

³⁰ Sarıgürz Nüreddin, *Ecvibetü Sarıgürz an Es'ileti Kara Seydî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu, 895.7), 13-16 vr.

³¹ Arap dili ve edebiyatı ile ilgili risale kayıtları için ayrıca bk. Nüreddin b. Yusuf b. Abdullah el-Karasi el-Karasili el-Balikesirî, *Şerhi Kitab fi Belaga (Haşiye alâ Miftâhi'l-ulûm fi'l-Belâga)*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan Koleksiyonu, 892.7), 87 yk.; Sarıgürz Nüreddin Hamza Efendi el-Balikesirî, *Haşiye alâ şerhi'mefâtihi'l-ulûm* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, 892.7), 174b-178a.

³² Sarıgürz, *Haşiye alâ şerhi'mefâtihi'l-ulûm*, (Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, 892.7), 175 a.

³³ Bk. Hatice Arslan Sözüdoğru, "Sarı Gürz Nüreddin Hamza B. Yusuf Efendi (Ö. 928/1521) Ve Ecvibe 'Alâ Es'ileti's-Seyyidî Risalesinin Tahkiki", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 11 (XXXV), (Ağustos 2018), 153-173.

³⁴ Mustafa Sinanoğlu, "el-Mevâkıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/422-424.

³⁵ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 439; Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, 60.

³⁶ Ahmed Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 419.

³⁷ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 439; Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, 60; Bir yazma eser kütüphanesi kaydında *er-Risaletü'l-kalemiyye* adlı Arap dili ve edebiyatına dair bu eserin Balikesirli Nüreddin b. Yûsuf'un torunu Muhammed'e ait olduğu ifade edilmektedir. (bk. Balikesirî, Muhammed Hafîd Nüreddin b. Yûsuf (990/1582), (Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa Koleksiyonu, 892.7), vr. 13-18). Fakat yazma eser incelendiğinde kayıttakinin aksine bu bu risalenin Bedreddinzâde'ye ait olduğu görülmektedir (*Kalemiyye eş-Şehîr Bedreddinzâde*).

Fıkıh alanında ise, çalışma konumuz olan *el-Murtazâ (Fetâvâ-yı Murtazâ)* adlı bir eseri mevcuttur.³⁸ Bazı kayaklarda *el-Hidâye* üzerine yaptığı ta'lik çalışmasından da (*Talikât 'ale'l-Hidâye*) söz edilmektedir.³⁹

1.2. *el-Murtazâ (Fetâvâ-yı Murtazâ)*

Arapça el yazma olan bu eserin, biri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK) III. Ahmed bölümü 1104 numarada, diğeri de Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Burdur İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 15 Hk 1330 numaralı arşivinde kayıtlı iki nüshası mevcuttur. Eserin adı *el-Murtazâ*'dır. Eserin ilk sayfasında yer alan "İçinde sahih, esah ve müftâ bih olan görüşlere işaret eden *el-Murtazâ*'yı telif ettim." ifadesinden bu ismin müellif tarafından verildiği anlaşılmaktadır.⁴⁰

TSMK'daki nüshasında kitabın metninde, öncesinde ve sonrasında müellif veya müstensihinin adı yer almadığından kitabın müellif hattı mı yoksa istinsah mı olduğu anlaşılamamaktadır. Yüz seksen bir varak olan eserin üzerinde yazılış veya istinsah tarihi de bulunmamaktadır. Eserin adı, el yazmanın kapağının baş kısmında *Kitabu'l-Murtazâ* şeklinde yazılmışken hemen altında kitabın ve müellifinin adı *el-Murtazâ fi fûrûi'l-Hanefiyye li Nûreddin Yûsuf el-Karasivî (Karasuyu) Sarigürz* şeklinde kaleme alınmıştır.⁴¹ Eserin Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki (KBYEK) nüshası ise yüz yirmi üç varaktan oluşmaktadır. Bu nüsha, hicri 961 yılının Muharrem ayının son Perşembe'sinde Mustafa b. Ca'fer el-Antalyevî tarafından istinsah edilmiştir.⁴² Dış kapağında eserin adı *Fetâvâ-yı Murtazâ* şeklinde yazılmıştır.⁴³

Risalede telif sebebiyle ilgili ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Müellif sadece risalenin başında fıkıh ilminin öneminden bahsettikten sonra bu eseri telif ettiğini ifade etmiştir. Daha sonra da onu Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf ettiğini

---

Başka bir yazma eser kütüphane kaydında da aynı isimli eserin (Sarigürzzâde Muhammed Efendi el-Halebî) ismiyle Sarigürz'ün torunu Muhammed'e nisbet edildiği görülmektedir (Sarigürzzâde Muhammed Efendi el-Halebî *er-Risâletü'l-Kalemiyye* (Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 892.7), vr. 35-37). Fakat yazma eserde müellifinin ismi zikredilmemektedir.

³⁸ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1653. Yazma nüshaları için bk. Nûreddin Yûsuf el-Karasuyi Sarigürz Balıkesir, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 181 vr. ve Sarigürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ* (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 15 Hk 1330), 123 vr.

³⁹ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 439; Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, 60.

⁴⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 1b.

⁴¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104).

⁴² Sarigürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ* (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330).

⁴³ Sarigürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ* (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330).

beyan etmiştir. Risalenin TSMK'daki nüshasında yer alan ithaf cümlesi şu şekildedir:

"Sahih, esah ve müftâ bih olan görüşlere yer veren, *el-Murtazâ* ismiyle adlandırılan bu kitabı Allah yolunda cihat eden, Resûlullah'ın sünnetini ihya için çalışan, yıkıcı vuruşlarıyla kâfirlerin kalelerini darmadağın eden, düşmanlar karşısında mutlak muzaffer olan, adalet ve insaf kanatlarını açan, merhamet ve yardım elbiselerini seren, insanlık için ihsan bayraklarını dalgalandıran, müslümanlar üzerine iman alametlerini yerleştiren, Allah'ın, devletin varlığı ve bekasıyla İslâm'ı yücelttiği ve yüceliğini ve izzetini kıyamete kadar sapasağlam kıldığı en büyük Sultan, Hâkânü'l-muazzam, Sultan oğlu Sultan, Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'a hediye kıldım."⁴⁴ Eserin ithaf bilgisini oluşturan bu ifade, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki nüshada yer almamaktadır.⁴⁵

Eserin dili Arapça'dır. Bununla birlikte eserin son bölümünde küfrü gerektiren sözler bağlamında,⁴⁶ Allah'ın zâtı,⁴⁷ peygambere iman,⁴⁸ gayr-i müslime benzeme,⁴⁹ fasıkların sözleri,⁵⁰ ilmi hafife alma,⁵¹ Kur'an'ın okunması ve yazılması,⁵² hastalık ve ölüm⁵³ konularıyla hatalı olan ve olmayan sözler⁵⁴ bahsinde Farsça ifadelerle yer verilmiştir. Meseleler kısa cümlelerle akıcı bir biçimde ifade edilmiştir. İcaza ağırlık verildiğinden bazı kavramlar açıklanmadan anlatıma devam edilmiş daha sonra okuyucuya zor gelebileceği düşünceyle sözü edilen kavram açıklanma yoluna gidilmiştir. Nüshalarda dilin akıcılığına zarar vermeyen bazı dilsel hatalar (fiillerin müzekkerlik ve müennesliği bakımından) görülmektedir. Üslup olarak bir konunun akışı içinde konuyla ilgili az da olsa bir bağlantının olması durumunda bazen farklı bir konuya geçildiği sırada (istidrat) ardından tekrar esas konuya dönüldüğü görülmektedir.

⁴⁴ Sarigürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 1b.

⁴⁵ Sarigürz ve *el-Murtazâ* adlı eserinin tanıtımı için bk. Mehmet Özkan, "Balıkesirli Bir Osmanlı Alimi: Sarigürz Nüreddin Hamza Efendi (ö.928/1522) ve el-Murtazâ Adlı Eseri", *Milli Mücadele'nin 100. Yılında Kuva-yı Milliye Şehri Balıkesir Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* (19-22 Eylül 2019), Editörler: Prof. Dr. Zeki Çevik, Prof. Dr. Kamile Gülüm, Prof. Dr. Birsnel Oruç Aslan, Arş. Gör. Hasret Ulusoy Yıldırım, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Kültür Yayınları No: 16/2, Nisan 2020, c. II, s. 503-510.

⁴⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 172-174b, 176b-177b.

⁴⁷ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 174b-176a.

⁴⁸ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 176a-176b.

⁴⁹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 177a-177b.

⁵⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 177b.

⁵¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 177b-178a.

⁵² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 178a-178b.

⁵³ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 179a-179b.

⁵⁴ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 179b-181a.

Eserin her iki nüshasında da bazı kısaltmalar yapılmıştır. Örneğin, TSMK'daki nüshasında Hz. Peygamber'in adının geçtiği yerlerde "aleyhisselam (السلام عليه)⁵⁵ veya "sallallahü aleyhi ve sellem" (صلى الله عليه وسلم)⁵⁶ ifadesi yer alırken, KBYEK'deki nüshasında bunların yerine sadece "ayn" ve "mim" harfleri yazılarak (م ع) şeklinde kısaltma yapılmıştır. Aynı şekilde ilk nüshada çoğu zaman "fehîneizin" kelimesi (فحِينِئذ)⁵⁷ olduğu gibi kullanılırken ikinci nüshada bazen (فح) şeklinde kısaltılmıştır.⁵⁸ Çok az da olsa söz konusu kısaltma birinci nüshada da yapılmıştır.⁵⁹ Her iki nüshada da "radiyallahüanh" (رضى الله عنه) ifadesinin yerine kısaca (رضه) yazıldığı da olmuştur.⁶⁰

2. *el-Mutazâ*'daki İctihad ve Fetvalar Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler

Bu başlıkta Hanefî fıkıh kitaplarından derlenerek kaleme alınan *el-Murtazâ* adlı eserde yer alan icthad ve fetvaların konuları, kaynakları, çeşitliliği ve dayanakları (deliller/gerekçeler) ile ilgili bazı tespit ve değerlendirmelere yer verilecektir.

2.1. Konu ve Kaynaklar

Besmele, Allah'a hamd ve Resûlullah'a salavat ile başlayan eserde kitabın fihrist kısmında yer alan "kitabu't-tahâre", "kitabu's-salât", "kitabun fî ahkâmi'l-kırâe", kitabü'z-zekât", kitâbü's-savm", "kitabü'l-hac", "kitabü'l-kerâhiyye", "kitabü'l-akâid", "kitabun fî ahkâmi'l-küfr" gibi ibadet, ahlak ve inanç konuları kitab, fasıl ve bab başlıkları altında ele alınmıştır.⁶¹

Taharet başlığında, abdest, gusül, teyemmüm, mesh, hayız, nifas, istihaze gibi kadınlara ait özel haller, maddi pislikler (necaset) ve bunlardan temizlenme biçimleri ile istincâ konularıyla ilgili icthad ve fetvalara yer verilmiştir.⁶²

Namaz başlığında, namazın farziyeti, vakitleri, kılınışı çeşitleri, ezan, ikamet, cemaatle namaz, namazı bozan durumlar, sehiv secdesi, tilavet secdesi, kaza namazı, cenaze ile ilgili icthad ve fetvalara yer verilmiştir.⁶³ Hayvanların zekâtı, altın ve gümüşün zekâtı, define ve madenlerin zekâtı, toprak mahsullerinin

⁵⁵ Bk. Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 5a, 8b, 18a, 41b, 51a, 52a, 54, 56a, 56b, 57b, 58b, 71a, 72a, 87a, 88a, 89a, 91b, 157a, 169a.

⁵⁶ Bk. Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 5b, 7a, 40a, 85a, 88a, 103a, 125b, 129a, 130a, 133a, 159b, 165a, 166b, 169b, 170a, 176b.

⁵⁷ Bk. Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 61b, 76b, 159b.

⁵⁸ Bk. Sarıgürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ* (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330), 41b, 51b, 110a.

⁵⁹ Bk. Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 104a, 143a, 148a.

⁶⁰ Bk. Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 87a; Sarıgürz, *Fetâvâ-yı Murtezâ*, (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330), 59a.

⁶¹ Sarıgürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ* (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330), I-IV, 1.

⁶² Sarıgürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ* (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330), 2a-29b.

⁶³ Sarıgürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ* (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330), 29b-68a.

zekâtı tüccarlardan alınan gümrük vergisi gibi konulardaki ictihad ve fetvalar zekât ve öşür başlığında yer almıştır.⁶⁴

Oruç bölümünde orucu bozan ve bozmayan durumlar, oruç çeşitleri, oruç tutmamayı veya tuttuktan sonra bozmayı mubah kılan durumlar;⁶⁵ hac bölümünde ise haccın rükünleri, hac çeşitleri, haccın yapılışı, umre, cinâyât, ihsar, hedy gibi konular ictihad ve fetvaların konusunu oluşturmuştur.⁶⁶

Günlük hayatta sıklıkla karşılaşılan ve Allah'ın sevgisine ve razısına uymayan bu nedenle de yapılması hoş karşılanmayan (mekruh) bazı hal ve hareketler de ictihad ve fetvaların konusu arasında yer almıştır. Yeme-içme, giyim-kuşam, alış veriş, ihtikâr, icâre gibi gündelik hayatla ilgili çeşitli konularda İslam dininin hoş karşılamadığı bazı davranışlarla iş ve işlemler bu çerçevede ele alınmıştır.⁶⁷ Bunlarla ilgili ictihad ve fetvalar hem yazıldığı dönemde toplumun dinî yaşantısını hem de beşeri, sosyal ve ekonomik durumunu yansıtmaları bakımından önemlidir.

Akaid ve kelam başlığında Allah'a, meleklerle, peygamberlere, ahirete iman konularıyla şefaât, devlet başkanlığı (imamet), iman ve küfür meseleleri, tevbe ve benzeri konularla ilgili ictihad ve fetvalara yer verilmiştir.⁶⁸

Eserdeki ictihad ve fetvaların konularına bakıldığında bunların fûrû-i fıkıh kitaplarındaki genel tasnife uygun olarak sırasıyla ibadet, muâmelât -kısmen ukûbât- ve inanç esaslarına müteallik olduğu görülmektedir. Bu eser, içeriğinden de anlaşılacağı üzere müslümların itikat, amel ve ahlak konularında bilmeleri gereken temel dinî esaslardan oluşan ilmihal türü kitapların ilk örnekleri arasında sayılabilecek niteliktedir.

İctihad ve fetvaların kaynağı olarak her hangi bir fıkıh kitabı zikredilmemiştir. Bununla birlikte Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) ibadet, zühd ve ahlak konularını ele alan *Bustânü'l-ârifin* adlı kitabıyla⁶⁹ Buharî'nin (ö. 256/870) *Camî's-sahîh* adlı hadis kitabına sadece birer kez atıfta bulunulmuştur.⁷⁰

2.2. İctihad ve Fetvaların Çeşitliliği

Hanefî mezhebinin esas alındığı eserde öncelikle ve çoğunlukla Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve talebeleri Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî (ö. 189/805)'nin ictihadlarına yer verilmiş, ardından da çok sayıda

⁶⁴ Sarigürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ* (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330), 68b-77b.

⁶⁵ Sarigürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ* (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330), 77b-84a.

⁶⁶ Sarigürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ* (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330), 84b-101b.

⁶⁷ Sarigürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ* (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330), 101b-110a.

⁶⁸ Sarigürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ* (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330), 115a-117b, 118a-120a.

⁶⁹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 165b.

⁷⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 170a.

olmasa da Züfer b. Huzeyl (ö. 158/775), Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819) gibi Ebû Hanîfe'nin diğer talebeleriyle Tahâvî

vî (ö. 321/933), Kerhî (ö. 340/952), Ebû'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983), Şemsüleimme Halvânî (ö. 452/1060) Şemsüleimme Serahsî (ö. 483/1090), Sadrüşşehîd (ö. 536/1141) gibi Hanefî mezhebinin meşhur fakihlerinin görüşleri zikredilmiştir. Eserde Hanefî mezhebi dışında az da olsa Şâfiî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in icthadlarına da yer verilmiştir. Bazı meselelerde Hanefî mezhebinde tercih edilen (müftâ bih/muhtâr) görüşlere yer verildikten sonra tercih sebepleri belirtilmiş, ayrıca farklı görüşler tevil edilmiştir. İtikadi konular ele alınırken Ehl-i Sünnet yaklaşımı esas alınmış yeri geldiğinde Mutezile, Cebriyye ve diğer Kalam mezheplerinin görüşlerine yer verilmiştir.⁷¹

Meseleler genellikle Ebû Hanîfe ve iki talebesi Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'nin icthadları çerçevesine ele alındığından eserde mezhep içinde ve dışında farklı görüşlere de yer verilmiştir. Ebû Hanîfe'nin diğer talebeleri Züfer b. Huzeyl ve Hasan b. Ziyâd ile İmam Malik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi müçtehitlerin icthad ve fetvaları bunlar arasındadır.

İmam Züfer'in icthadlarına örnek olarak şunlar zikredilebilir: Hanefî mezhebinde müftâ bih olan görüşe vücuttan "akan kan" necis olup abdesti bozarken İmam Züfer "kan pıhtısı"nın da necis olduğunu ve abdesti bozacağını söylemiştir.⁷² Diğer bir örnek özürünün abdestiyle ilgilidir. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre özürünün abdesti, abdest aldığı vaktin çıkmasıyla bozulur. İmam Züfer'e göre ise (diğer) vaktin girişiyle birlikte bozulur. Buna göre zevelden önce abdest alan kimse bu abdestle Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre öğle namazını kılabılır. Ebû Yûsuf ve Züfer'e göre kılamaz. Aynı şekilde güneş doğmadan abdest alan kimsenin abdesti eimme-i selaseye göre güneşin doğmasıyla bozulur. İmam Züfer'e göre ise bozulmaz. Özürünün meshi konusundaki icthadı da şöyledir: Vakit içinde abdest alıp mestini giyen özür sahibi kişi kanı durmadığından vakit çıkmadan mestini mesh edebilir. İmam Züfer'e göre vakit çıktıktan sonra da mesh etmeye devam eder.⁷³

İmam Züfer'in diğer bir icthadı ikiz doğumda nifas konusuyla ilgilidir. İkiz doğumda nifas Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre ilk çocuğun doğumuyla -ki mezhepte sahih olan görüş bu şekildedir- İmam Muhammed ve Züfer'e göre ise ikinci çocuğun doğumuyla başlar.⁷⁴ Aynı şekilde Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre nifasın gerçekleşmesi için çocuğun çoğunun doğması yeterli görülürken, İmam Muhammed ve Züfer göre tamamının doğması gerekir.⁷⁵ Bir diğer örnek ise, vitir

⁷¹ Sarıgürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ*, (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330), 122-123.

⁷² Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 9b.

⁷³ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 33b.

⁷⁴ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 34a.

⁷⁵ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 34b.

namazının Ebû Hanîfe'ye göre vacib, İmameyn'e göre sünnet-i müekkeke iken İmam Züfer'e göre farz olmasıdır.⁷⁶

Hasan b. Ziyâd'ın ictihadlarından örnekler vermek gerekirse; Hanefî mezhebine göre kan, irin, kusmuk, yara ve kabarcıktan akan su ile göbük, kulak ve gözlerden akan su, illetlerinin aynı (necis) olması nedeniyle abdesti bozarken Hasan b. Ziyâd'a göre kan dışında vücuttan çıkan sözü edilen sıvılar abdesti bozmadır. Çünkü ona göre bunlar temizdir.⁷⁷ Diğer bir örnek ona göre, yemek yiyen veya su içen ardından da hemen istifra eden kişinin abdestinin bozulmamasıdır. Gerekçesi kusmuğun (hâlâ) temiz sayılmasıdır. Çocuk süt emse, ardından hemen kussa aynı hüküm geçerli olur. Muhtar olan da budur. Hasan b. Ziyâd'ın bir diğer ictihadı Cuma günü gusül abdesti almanın hükmü ile ilgilidir. Eserde Cuma'nın sünnetleri sayılırken, cuma namazı için abdest almak sünnet olarak ifade edilmiştir. Bu, Ebû Yûsuf'un görüşüdür ve sahih kabul edilmiştir. Hasan b. Ziyâd'a göre ise cuma günü cuma namazı için değil günün cuma olması nedeniyle gusül abdesti almak sünnettir.⁷⁸ Buna göre, bir kimse cuma günü gusül abdesti alsın sonra abdesti bozulsun ardından abdest alıp cuma namazını kılsa veya cuma namazını abdestle kılsa da sonra gusül abdesti alsın sünnet yerine gelmiş olur.⁷⁹

el-Murtazâ'da az da olsa isim zikredilerek daha sonraki Hanefî fakihlerin görüş ve tercihlerine de yer verilmiştir. Örneğin tilavet secdesi konusu ele alınırken bir mecliste birden fazla secde âyeti okunması durumunda Kerhî'ye göre bir secdenin yeterli olacağı Tahâvî'ye göre ise her kıraat için ayrı secde edilmesi gerektiği bilgisine yer verilmiştir.⁸⁰

Tahâvî'nin görüşüne yer verilen konulardan biri de sa'ydır. Safa'dan Merve'ye gidiş bir şavt, Merve'den Safa'ya gidiş de diğer bir şavt kabul edilirken Tahâvî, tavafa kıyasla Safa'dan Merve'ye gidiş ve Merve'den Safa'ya dönüşü bir şavt olarak değerlendirmiştir. Zira tavaf Hacerü'l esvedden başlanıp tekrar oraya gelmesi bir şavt kabul edilir.⁸¹ Hanefî mezhebinde Cuma namazından önce ve sonra dörder rekât namaz kılmak sünnet-i müekkeke iken Ebû Yûsuf cumadan sonra altı rekât namaz kılmayı sünnet-i müekkeke olarak kabul etmiştir. Tahâvî de Ebû Yûsuf'un bu görüşünü tercih etmiştir.⁸²

⁷⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 70b.

⁷⁷ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 9b.

⁷⁸ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 14a.

⁷⁹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 14a.; Ayrıca cenazenin yıkanması ile ilgili görüşü için bk. Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 15a.

⁸⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 99b.

⁸¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 127b.

⁸² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 127b. Tahâvî'nin diğer görüşleri için bk. Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 10a.

el-Murtazâ' da görüşlerine yer verilen diğer bir fakih Sadru'sh-Şehîd'dir. Ona göre âlimlerin elini öpmek sünnettir. Âlimlerden başkasının eli öpülmez.⁸³ Görüşlerine diğerlerine nazaran daha fazla yer verdiği bir fakih de Ebu'l-Leys es-Semerkindî'dir. Babanın oğlunu, müminin mümini, çocuğun ebeveynini, kardeşin kardeşi ve erkeğin karısını öpmesinin cevazı,⁸⁴ devlet başkanının veya büyük şahsiyetlerin gelişi münasebetiyle kesilen kurban etinden yemenin - besmele ile bile kesilmiş olsa- helal olmaması,⁸⁵ ellerin dizlere konulmaması durumunda namazın caiz olmayacağı,⁸⁶ nafile oruç tutan misafirin ev sahibi tarafından kendisine yapılan ikramı açlığını gidermek için değil ikram sahibinin gönlünü hoş etmek için geri çevirmeyerek orucu bozmasının cevazı⁸⁷ Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin eserde yer alan ictihad ve fetvalarından bazılarıdır. Eserde ayrıca onun, üç konuda fetva verdiği sonra da o fetvalarından döndüğü bilgisine yer verilmektedir. Bunlar; muallimin Kur'an öğrettiği için ücret almasının helal olmadığı, âlimin sultanın huzuruna çıkmasının uygun olmadığı ve ilim sahiplerinin bir şeyler toplamak üzere köylere gitmesinin uygun olmadığıdır. Ebu'l-Leys es-Semerkindî ilmin, Kur'an'ın ve hakların zayi olmaması için bu üç fetvadan döndüğünü ifade etmiştir.⁸⁸

Eserde görüş ve tercihlerine yer verilen diğer fakihler ise Halvânî ve Serahsî'dir. Müellif, her ikisi için de meşhur lakapları olan Şemsü'l-eimme ifadesini kullanmıştır. Bilerek abdestsiz/gusülsüz namaz kılan veya Kâbe'den farklı bir yöne yönelen kişinin küfre düşüp düşmeyeceği konusunda bu iki fakih farklı görüş bildirmişlerdir. Serahsî bunun günah olduğunu fakat küfrü gerektiren bir durum olmadığını söylerken Halvânî küfrü gerektireceğini söylemiştir.⁸⁹

Halvânî, cemaate gitme konusunda bir özrü bulunmadığı halde evde cemaatle namaz kılmayı bid'at ve mekruh olarak görmüştür.⁹⁰ Müellif, isim belirtmeksizin sadece şemsü'l-eimme lakaplarıyla da bazı görüşlere yer vermiştir. Hayızlı kadınla cima etmeyi helal görmenin⁹¹ ve tazim maksadıyla Allah'tan başkasına secde etmenin küfrü gerektireceğine dair fetvalar bunlar arasındadır.⁹²

⁸³ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 157a.

⁸⁴ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 157b.

⁸⁵ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 165b; Aynı yerde bu hükmün benzerinin Ebu'l-Leys'in ibadet, zühd ve ahlâka dair *el-Bustân* (*Bustânü'l-ârifin*) adlı eserinde mevcut olduğu ifade edilmiştir.

⁸⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 53b.

⁸⁷ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 116a. Ebu'l-Leys'in diğer görüşleriyle ilgili bk. Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 161a, 177a.

⁸⁸ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 167b.

⁸⁹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 172b.

⁹⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 7a.

⁹¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 174b.

⁹² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 157b. Ayrıca bk. Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 36a, 74b.

İmam Şâfiî'nin ictihadlarına, beş vakit namaz kılmayı terk etmenin hükmü, Cuma namazında cemaat sayısı, namazda son oturuşta dua okuma gibi konularda yer verilmiştir. Beş vakit namazın farziyeti kitap, sünnet ve icmâ ile sabit olduğundan ona göre bu namazları kasten terk edene had cezası uygulanır. Burada had cezası, öldürülmektir. İmam Mâlik de bu görüştedir. Şâfiîler arasında bu cezanın uygulanabilmesi için kasten terk edilen namaz sayısı konusunda farklı görüşler vardır. En az bir vakit diyenler olduğu gibi üç ve dört diyenler de vardır.⁹³ Ahmed b. Hanbel'e göre de kasten namazı terk eden kâfir olur.⁹⁴ İmam Şâfiî'nin diğer ictihadı da akıllı, baliğ ve hür kırk erkeğin bulunduğu köylerde Cuma namazı kılmanın cevazına dairdir.⁹⁵

İmam Mâlik'in yukarıdaki ictihadından başka necaset konusunda bir ictihadına daha yer verilmiştir: Ebû Hanîfe ve İmameyn tarafından hayvan dışkısı necaset-i hafife olarak görülürken İmam Mâlik bunu temiz kabul etmiş, namaza mani olmayacağı ifade edilmiştir.⁹⁶

Eserde ictihad ve fetvaların sıhhat dereceleri es-sahîh⁹⁷ ve "el-esah"⁹⁸ kavramlarıyla ifade edilmiştir. Çoğu zaman mezhepte tercih edilen görüşlere yer verilmiş ve bunlar "hüve'l-muhtar"⁹⁹ "aleyhi'l-fetvâ" (müftâ bih)¹⁰⁰ gibi ifadelerle belirtilmiştir. Hanefî fakihlerine atıfta bulunulurken de âmmetü'l-meşâyih,¹⁰¹ ekserü'l-meşâyih,¹⁰² ba'zu'l-meşâyih,¹⁰³ meşâyihunâ, meşâyih,¹⁰⁴ gibi tabirler kullanılmıştır. Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre eserde sadece Ebû Hanîfe ve talebeleri Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan, Züfer b. Huzeyl ve Hasan b. Ziyâd'ın ictihadlarına yer verilmemiş aynı zamanda zamanın, örf-âdetlerin ve siyasi durumların değişmesi gibi sonradan ortaya çıkan bazı yeni durumlar sebebiyle mezhebin diğer fakihlerinin tahric ve tercihlerine dayalı fetvalara da yer verildiği görülmektedir.

2.3. İctihad ve Fetvaların Dayanakları (Deliller ve Gerekçeler)

⁹³ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 40b.

⁹⁴ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 40b.

⁹⁵ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 83b.

⁹⁶ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 38b.

⁹⁷ Fıkıh kitaplarında müctehid âlimlerin görüşlerinden birini tercih edip, doğru olan budur denilen görüşüdür.

⁹⁸ Bir meselenin hükmü hakkında müctehid âlimlerin görüşlerinden en doğru olanı demektir. Esah, sahihten daha kuvvetlidir.

⁹⁹ Önceki fakihler tarafından tercih ve kabul edilmiş fetva demektir.

¹⁰⁰ Müctehid âlimlerin ictihadları içinden uyulması gereken fetva demektir. Bir veya iki ayrı müctehidin bir iş hakkında iki ayrı görüşü bulursa, birine sahih, diğerine esah kavil dense, esah kavil ile fetva verilir.

¹⁰¹ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 8b, 40a, 100b, 175b.

¹⁰² Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 3a, 51b, 53a, 72a, 107b, 116a, 120b, 172b.

¹⁰³ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 10b, 83a, 159a, 180a.

¹⁰⁴ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 76a, 166a, 175b, 176b.

Hanefî mezhebi esas alınarak kaleme alınan *el-Murtazâ* adlı fıkıh kitabında yer alan icthad ve fetvaların delil, yöntem ve gerekçeleri yeri geldikçe belirtilmiştir. Bunlar arasında başta Kur'an ve sünnet olmak üzere icmâ, kıyas ve istihsan gibi Hanefî mezhebi usul kitaplarında yer alan kaynak ve yöntemler ile istihsanın gerekçeleri olan belva ve zaruret, zorluğu giderme, ihtiyaç, örf, adet ve teamül gibi durumlar da yer almaktadır.¹⁰⁵ İctihad ve fetvalarda ayrıca Hanefî usul kitaplarında bir metod olarak ayrı bir başlık altında ele alınmayan fakat fer'i meseleler ele alınırken gerekçe olarak sıklıkla ifade edilen ihtiyat, zamanın değişmesi, "fitne", "bid'at" gibi kavramlarla "fıkıh kaideleri"ne başvurulmuştur.¹⁰⁶

2.3.1. Kur'an ve Sünnet

Eserde ele alınan konularla ilgili hükümlerin dayanağı olarak ilk önce ilgili âyet ve hadis metinleri zikredilmiştir. Bu yapılırken de âyet ve hadislerin tamamına değil sadece ele alınan konuyla ilgili kısımlarına yer verilmiştir.

Hükümlere dayanak kılınan âyetlerle ilgili aşağıdaki örnekler verilebilir:

Abdestin farziyeti ile ilgili¹⁰⁷ (... الصلاة إلى الصلاة) "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)."¹⁰⁸ âyeti delil gösterilirken abdest almaktan aciz olan kişiye yardım etmenin cevazı¹⁰⁹(تعاونوا على البر والتقوى) "...İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın."¹¹⁰ âyetine dayandırılmıştır.¹¹¹

Beş vakit namazın farziyeti konusunda¹¹² (والصلاة الوسطى حافظوا على الصلوات) "Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın."¹¹³ âyeti esas alınırken cuma namazı için ezan okunduğunda alış veriş yapmanın (tahrimen) mekruh oluşu¹¹⁴ (... إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة فاسعوا) "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için

¹⁰⁵ İstihsan çeşitleriyle ilgili olarak bk. Muhammed Mustafa eş-Şelebî, *Ta'lîlül'-ahkâm*, (Beyrut: Daru'n-Nehda el-Arabiyye,1981), 348-360.

¹⁰⁶ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Mehmet Özkan, *Hanefilere Göre İbadetlerin Uygulmasına İlişkin İctihatlar*, (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 181-419.

¹⁰⁷ Sarigürz, *Fetâvâ-yı Murtazâ*, (Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1330), 2a. (Topkapı nüshasında âyet yer almamıştır.)

¹⁰⁸ el-Mâide 5/6.

¹⁰⁹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 3b.

¹¹⁰ el-Mâide 5/2.

¹¹¹ Taharet ile ilgili diğer örnekler için bk. Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 31a. (Hayız: el-Bakara 2/222); Sarigürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 39b. (İsticâ: et-Tevbe 9/108).

¹¹² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 40a.

¹¹³ el-Bakara 2/238.

¹¹⁴ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 85a.

çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın." ¹¹⁵âyetine dayandırılmıştır. ¹¹⁶

Zekâtın kimlere verileceği¹¹⁷ (إنما الصدقات للفقراء والمساكين) "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir:..."¹¹⁸ âyetine dayandırılırken toprak mahsullerinden zekât vermenin vücubiyeti konusunda¹¹⁹ (وأتوا حقه يومه حصاده) "Hasat günü de hakkını verin" ¹²⁰ âyeti delil alınmıştır. ¹²¹ Yolcunun, yolculuğun kendisine zarar vermemesi durumunda oruç tutmasının müstehap oluşu (وأن تصوموا خير لكم) "oruç tutmanız -bilerseniz- sizin için daha hayırlıdır."¹²² âyetine dayandırılmıştır. ¹²³ İhramlının deniz hayvanlarını avlamasının helal oluşu konusunda ise, ¹²⁴ (أحل لكم صيد البحر) "Sularda avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı."¹²⁵ âyeti delil alınmıştır.

Akaid ve kelim konularıyla ilgili de bazı örnekler mevcuttur. Bu kapsamda; âlemin Allah'ın dışındaki varlıklar olduğu, bunların da sonradan yaratıldığı inancının¹²⁶ (كل شيء هالك إلا وجهه) "O'nun zatından başka her şey yok olacaktır." ¹²⁷ âyetine, insanın gücü nispetinde Allah'ın varlığını bilmesinin vacib oluşunun¹²⁸ (قل انظروا ما في السماوات والأرض) "De ki: "Bir bakın da görün, göklerde ve yerde neler var?"¹²⁹ âyetine dayandırılması zikredilebilir. ¹³⁰ Kıyamet gününde dünyada yapılan iyi veya kötü her şeyin hesabının sorulacağı inancının¹³¹ (فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره) "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu

¹¹⁵ el-Cuma 62/9.

¹¹⁶ Namazla ilgili diğer örnekler için bk. Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 70b. (Namazda kıraat: el-Müzemmil 73/20.), Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 51a. (İftitah Tekbiri: eş-Şuarâ 26/196.); Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 85b. (Hutbe: el-A'râf 7/204.), Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 75a. (İstikâ: Nüh 71/10-11).

¹¹⁷ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 109b.

¹¹⁸ et-Tevbe 9/60.

¹¹⁹ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 112b.

¹²⁰ el-En'âm 6/141.

¹²¹ Zekatla ilgili diğer bir örnek için bk. Sarıgürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 103b. (el-Meâric 70/24.

¹²² el-Bakara 2/184.

¹²³ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 116a.

¹²⁴ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 139a, 139b.

¹²⁵ el-Mâide 5/96.

¹²⁶ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 167a.

¹²⁷ el-Kasas 28/88.

¹²⁸ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 167a, 168b.

¹²⁹ Yûnus 10/101.

¹³⁰ Allah'ın sıfatları ile ilgili örnekler için bk. Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 168a (er-Ra'd 13/9; el-Hadîd 57/2; el-Burûc 85/16; eş-Şûrâ 2/11, et-Tevbe 9/40; el-Mü'min, 40/65).

¹³¹ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 169a.

(karşılığını) görür.)”¹³² âyetine, Sırât’ın hak oluşu, ister mümin ister kâfir olsun herkesin oradan geçeceği inancının da¹³³ (وإن منكم إلا واردة) “İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur.”¹³⁴ âyetine dayandırılması bu örnekler arasında sayılabilir.¹³⁵

Hükümlerin dayanakları arasında zikredilen hadislerle ise aşağıdaki örnekler verilebilir.

Mesh müddetinin mukim için bir gün bir gece, yolcu için ise üç gün üç gece oluşu¹³⁶ (المسح على الخفين للمسافر ثلاثة أيام و للمقيم يوم و ليلة) “Mest üzerine mesh etmenin müddeti yolcu için üç gündür. Mukim için bir gün bir gecedir.”¹³⁷ hadisine dayandırılmıştır.¹³⁸ Beş vakit namazın farz oluşu¹³⁹ (فرض على كل مسلم) (ومسلمة خمس صلوات) “(Gece ve gündüz, günde) beş vakit namaz her erkek ve kadın Müslümana farz kılınmıştır.”¹⁴⁰ hadisine dayandırılırken, niyetin namazın rüknü oluşuna¹⁴¹ (إنما الأعمال بالنيات) “Ameller niyetlere göredir.”¹⁴² hadisi delil gösterilmiştir.¹⁴³

Hastaya ölüm yaklaştığında telkinde bulunmanın ve kelime-i şehadeti hatırlatmanın uygun görülmesi¹⁴⁴ ( ) “Ölmek üzere olanlarınıza Lâ ilâhe illallah demeyi telkin ediniz!”¹⁴⁵ hadisine, ölünün ardından

¹³² ez-Zilzâl 99/7-8.

¹³³ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 169a.

¹³⁴ Meryem 19/71.

¹³⁵ İnanç esaslarıyla ilgili diğer örnekler için bk. Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 169a. (Havz: el-Keşer 108/1); Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 170a. (Keramet: Âl-i İmrân 3/74), Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 171a. (Tevbe: et-Tahrîm 66/8); Sarıgürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 169b. (Tevbe: en-Nisâ 4/48), Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 167a, 171b. (Tevbe: el-A’râf 7/14-15), Sarıgürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 171a. (Tecessüs: el-Hucurât 49/12); Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 176a. (Peygamberlerin Fazileti: Al-i İmrân 3 /110).

¹³⁶ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 27a.

¹³⁷ Bk. Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 61, Tirmizî, “Tahâret”, 99; İbn Mâce, “Tahâret”, 86.

¹³⁸ Taharet ile ilgili diğer örnekler için bk. Sarıgürz, *el-Murtazâ*, 150b.(Abdest: Buhârî, “Eşribe”, 15; Deve İdrarı: Buhârî, “Eşribe”, 15).

¹³⁹ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 40a.

¹⁴⁰ Buhârî, “İmân”, 34; Müslim, “İmân”, 8, 10, 29, 31.

¹⁴¹ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 48b.

¹⁴² Müslim, “İmâre”, 45.

¹⁴³ Namazla ilgili diğer örnekler için bk. Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 41a. (Sabah namazını geç vakitte kılmak: Tirmizî, “Salât”, 3; Ebû Dâvûd, “Salât”, 8; İbn Mâce, “Salât”, 2; Nesâî, “Mevâkîf”, 27), Sarıgürz, *el-Murtazâ*, 41b (Akşam namazını geciktirmeden kılmak: İbn Mâce, “Salât”, 7); Sarıgürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 41b. (Vitr namazının kazası: Tirmizî, “Vitr”, 11).

¹⁴⁴ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 88a.

¹⁴⁵ Müslim, “Cenâiz”, 1; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 16.

kötü şeyler konuşulmasının caiz olmaması¹⁴⁶ (اذكروا محاسن موتاكم وكفوا عن مساوئهم)¹⁴⁷ "Ölülerinizin iyiliklerini, güzelliklerini anın ve kötülüklerini sarfı nazar edin."¹⁴⁷ hadisine, cenaze namazı kılmanın müminler üzerine farz-ı kifaye oluşu¹⁴⁸ (صلوا على صاحبكم) "Arkadaşınızın namazını kılın"¹⁴⁹ hadisine, kabir kazılırken toprağın yumuşak olmaması durumunda lahid yapılmasının sünnet oluşu¹⁵⁰ (لنا اللحد والشق لغيرنا) "Lahid bizim şakk da başkalarınınındır."¹⁵¹ hadisine dayandırılmıştır.

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed atlardan zekât alınmayacağına dair görüşlerini (ليس على المسلم في عبده ولا فرسه صدقة) "Müslümana kölesi ve atından dolayı zekât yoktur."¹⁵² hadisine dayandırmışlardır.¹⁵³

Ramazan ayından sonra altı gün Şevval orucu tutmanın sünnet oluşu (من صام السنة رمضان وأتبعه بست من شوال فكأنه صام السنة) (Kim Ramazan orucunu tutar ve ona Şevval ayından altı gün ilave ederse, sanki yılın bütününde oruç tutmuş gibi olur.)¹⁵⁴ hadisine dayandırılmıştır.¹⁵⁵

Düğün yemeğine icabet etmenin sünnet oluşu¹⁵⁶ (الدعوة فقد عصى الله من لم يجب) (Her kim davete icabet eylemez ise, gerçekten o, Allah'a ve Resulüne isyan etmiş olur.)¹⁵⁷ hadisine, erkeğin avret mahallinin göbek ve diz kapağı arası oluşu¹⁵⁸ (عورة الرجل ما دون سرتة حتى يجاوز ركبته) "Erkeğin avreti göbeği ile diz kapağı arasındır"¹⁵⁹ hadisine dayandırılmıştır. Avret mahallini örtecek kadar giyinmenin farz, süslü elbiseler giymenin sünnet oluşu (أن الله إذا أنعم على عبده يحب أن يرى أثر) "Şüphesiz Allah (c.c.) nimetinin eserini (görüntüsünü) kulunun üzerinde görmek ister."¹⁶⁰ hadisine, beyaz renk elbise giymenin müstehap oluşu¹⁶¹ (خير ثيابكم البياض فألبسوها وكفنوا فيها موتاكم) "Beyaz renk elbiseler giyiniz; çünkü elbiselerinizin hayırlısı beyaz olanlardır. Ölülerinizi de beyaz kefene sarınız."¹⁶² hadisine dayandırılmıştır.

¹⁴⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 88b.

¹⁴⁷ Tirmizî, "Cenâiz", 34; Ebû Dâvûd, "Edeb", 42.

¹⁴⁸ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 91b.

¹⁴⁹ Nesâî, "Cenâiz", 67. Ayrıca bk. Buhârî, "Nafakât", 14, 15; Muslim, "Ferâiz", 4, Tirmizî, "Cenaiz", 69; Nesâî, "Cenaiz", 67.

¹⁵⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 93b.

¹⁵¹ Tirmizî, "Cenâiz", 53.

¹⁵² Buhârî, "Zekât", 45, 46.

¹⁵³ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 103a.

¹⁵⁴ Müslim, "Sıyâm", 39.

¹⁵⁵ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 118a.

¹⁵⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 152b.

¹⁵⁷ Müslim, "Nikâh", 16.

¹⁵⁸ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 154b.

¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/187.

¹⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/182, IV/137.

¹⁶¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 153a.

¹⁶² İbn Mâce, "Libâs", 5.

İnsan ve hayvanların temel gıda maddelerinde ihtikârda (karaborsacılık) bulunmanın (tahrimen) mekruh oluşu¹⁶³ (الجالب مرزوق والمحتكر محروم) “*Câlib (şehir uzak yerden mal getiren tâcir) rızıklandırılmış, karaborsacı ise lânetlenmiş (mahrum)tir.*”¹⁶⁴ hadisine, ihtikârın müddetinin 40 gün oluşu¹⁶⁵ (من احتكر أربعين ليلة فقد برأ من الله وبرأ الله عنه) “*Kim yiyecek maddelerini kırk gün stoklarsa Allah’tan uzaklaştığı gibi Allah da ondan uzaklaşır.*”¹⁶⁶ hadisine, devlet başkanının (sultan) insanlar için fiyat belirlemesinin (narh) caiz olmaması¹⁶⁷ Hz. Peygamber’in fiyatların yükselmesi nedeniyle talep edildiği halde narh koymamasına dair rivayete¹⁶⁸ dayandırılmıştır.¹⁶⁹

Hanefilere göre hadis(eser)in olduğu yerde kıyas yapılmaz. Örneğin vitir namazı, Ebû Hanîfe’ye göre vacib olması sebebiyle vaktinde eda edilemezse kaza edilmesi gerekir. İmameyne göre ise sünnet hükmünde olduğundan kazası gerekmez. Mezhepte zahir olan görüş de bu şekildedir. Bu görüşün delili, “*Uyku nedeniyle vitir ve sünnet namazlarını kılamayan kimse hatırlandığında kaza etsin*”¹⁷⁰ hadisidir. Bu hadiste vaktinde veya daha sonra hatırlandığında kılınması emredildiğinden kaza edilmesi gerekir. Zira hadisin olduğu yerde kıyas terk edilir.¹⁷¹

2.3.2. İcmâ ve Kıyas

Eserde dayanağı icmâ ve kıyas olan ictihad ve fetvalar da mevcuttur. Örneğin, idrar ve gaitanın necis oluşu¹⁷² icmâya dayandırılırken, fahiş mübaşeretin (mezi çıkmadığı takdirde) abdesti bozmayacağı (İmam Muhammed),¹⁷³ dört rekât nafile namazda ikinci rekâta oturulmaması durumunda namazın bozulmayacağı,¹⁷⁴ nafile namaza oturarak devam etmenin özür şartına bağlanması (İmameyn),¹⁷⁵ Safa ile Merve arasında yapılan sa’ydaki şavtın Kâbe’yi tavafta yapılan şavt gibi tanımlanması (Tahâvî),¹⁷⁶ yabancı bir ülkede (Dâruharp) Müslüman olan bir gayr-i müslimin, farziyetinden haberdar

¹⁶³ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 159a.

¹⁶⁴ İbn Mâce, “Ticârât”, 6.

¹⁶⁵ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 159a.

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/33.

¹⁶⁷ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 159b.

¹⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Büyû”, 49; Tirmizî, “Büyû” ; 73; İbn Mâce, “Ticârât”, 27.

¹⁶⁹ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 161 (Tavla ve Satranç Oynamak: Müslim, “Şiir”, 1, Ebû Dâvûd, “Edeb”, 56; İbn Mâce, “Edeb” 43); Sarıgürz, *el-Murtazâ*, 163a. (Afetten korunmak için oradan uzaklaşmak: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/356).

¹⁷⁰ Tirmizî, “Vitir”, 11.

¹⁷¹ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 41b.

¹⁷² Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 9b.

¹⁷³ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 119b.

¹⁷⁴ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 73a, 73b.

¹⁷⁵ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 73b.

¹⁷⁶ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 127a, 127b.

olmadığından oruç ve namazlarını eda etmemesi, ardın da İslam ülkesine (Dârulislâm) gelmesi durumunda bu ibadetleri kaza etmesinin gerekmeyeceği¹⁷⁷ şeklindeki ictihad ve fetvalar kıyasa dayandırılmıştır.

Bunların dışında, eserde Hanefî mezhebinde fetvaya esas olan kıyasa dayalı görüşlere;¹⁷⁸ abdestte yüzün sınırları, sakal ve bıyıkların yıkanması,¹⁷⁹ abdesti bozan durumlar,¹⁸⁰ gusül,¹⁸¹ sular konusu,¹⁸² hayvan artığı su ve benzerleri,¹⁸³ teyemmüm,¹⁸⁴ mest üzerini mesh,¹⁸⁵ kadınlara ait özel haller,¹⁸⁶ encâs,¹⁸⁷ namaz,¹⁸⁸ sefer,¹⁸⁹ cuma,¹⁹⁰ cenaze,¹⁹¹ namazda kıraat,¹⁹² kerahet,¹⁹³ oruç,¹⁹⁴ alış-veriş, kira¹⁹⁵ ve elfaz-ı küfür¹⁹⁶ gibi konularda rastlamak mümkündür.

2.3.3. İstihsan

Hanefî mezhebinde en çok kullanılan ictihad yöntemlerinden biri de istihsandır. İstihsan, şer'î bir delil olarak, özel gerekçelerle açık kıyastan, genel ve yerleşik kuraldan ayrılıp olayın özelliğine uygun çözüm bulma metodunu ifade eden bir yöntemdir. Eserde, istihsana dayalı çok sayıda ictihad ve fetva yer almaktadır.¹⁹⁷ Burada örf, belva, zaruret, zorluğu giderme, ihtiyaç gibi gerekçelere dayandırılan bazı istihsan örneklerine yer verilecektir.¹⁹⁸

Belvâ, yaygınlığından dolayı kendisinden kaçınma imkânı güçleşen ve ihtiyaçtan doğan bir çeşit zarurettir. Umûmü'l-belvâ ise toplumda yaygınlaştığı ve bu

¹⁷⁷ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 172a, 172b.

¹⁷⁸ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 11b.

¹⁷⁹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 3a, 3b.

¹⁸⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 8b, 9b, 11a, 13a.

¹⁸¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 14b.

¹⁸² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 15b, 16a, 16b.

¹⁸³ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 21a.

¹⁸⁴ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 23b, 24a.

¹⁸⁵ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 28b.

¹⁸⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 29a.

¹⁸⁷ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 35b, 36a.

¹⁸⁸ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 40b, 44b, 46b, 52a, 52b, 57b, 59a, 73a, 74b, 77b, 79b.

¹⁸⁹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 80b.

¹⁹⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 84a, 85a, 85b, 86a.

¹⁹¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 90b, 91b.

¹⁹² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 101a.

¹⁹³ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 118a.

¹⁹⁴ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 118b, 119b.

¹⁹⁵ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 159a, 162a.

¹⁹⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 175b.

¹⁹⁷ Ali Bardokoğlu, "İstihsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: DİA Yayınları, 2001), 23/339-247.

¹⁹⁸ İstisana ilgili diğer örnekler için bk. Özkan, *Hanefilere Göre İbadetlerin Uygulmasına İlişkin İctihatlar*, 274-331.

nedenle çokça karşılaşıldığı için bünyesinde mükellefler için meşakkat taşıdığı ve bu nedenle mükelleflerin bu meşakkatten kaçınmasının veya kurtulmasının zor olduğu durumlardır.¹⁹⁹ Hanefilerde belvâ ve kaçınılmazlık söz konusu olan durumlar ictihad ve fetvalara gerekçe kılınmıştır.²⁰⁰ Eserde yer alan belvâ ve zarurete dayandırılan ictihad ve fetvalardan bazıları aşağıdaki şekildedir.²⁰¹

Üzerine meni bulaşan elbisenin yıkama imkânı olmadığı durumlarda ovalamak suretiyle temizlenebileceği,²⁰² (İmam Muahmmmed'e göre) hayvan dışkısının (ravs) namazın cevazına mani olmayacağı, kedi ve fare idrarı ile bir görüşe göre de tavuk ve fare dışkısının temiz kabul edilmesi,²⁰³ necis olan yağdan imal edilen sabunun temiz kabul edilmesi,²⁰⁴ namazda kıraatte bulunurken birbirinden ayrılması zor olan harfleri –zı-dad (ظ - ض), sad-sin (ص - س), tı-te (ط - ت) harfleri gibi- yanlış okumanın avamın namazını fasit kılmayacağı,²⁰⁵ köy halkının yolda merkep idrarı veya dışkısına maruz kalması durumunda bunun necis sayılmayacağı²⁰⁶ gibi ictihad ve fetvalar belvâya dayandırılmıştır.

Elleri ve ayakları kesilmiş olan kimsenin abdestsiz ve teyemmümsüz olarak namazını kılabilceği,²⁰⁷ imamın gerektiğinde mihrab dışında namaz kıldırmasının cevazı,²⁰⁸ zaruri durumlarda²⁰⁹ binek üzerinde farz namaz kılmanın sahih oluşu,²¹⁰ ayakta rüku ve secde ile kıldığında avret yeri görünecek olan kişinin, namazını oturarak ima ile kılmasının cevazı,²¹¹ kefen konusunda gerektiğinde erkeklerde bir parça, kadınlarda ise göğüs örtüsü, başörtüsü ve lifafeden daha azı ile yetinilebileceği,²¹² iki, üç veya beş kişiyi bir kabre

¹⁹⁹ Bk. Mustafa Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: DİA Yayınları, 2012), 42/155-156; Mehmet Selim Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânin Şer'î Hükümlere Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/ 55 (Şubat 2018), 930-931; Ayrıca umumu'l-belvânin hükümlere etkisiyle ilgili örnekler için bk. Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânin Şer'î Hükümlere Etkisi", 935-942.

²⁰⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 9b.

²⁰¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 36a, 38a.

²⁰² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 36a.

²⁰³ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 37b, 38a, 38b.

²⁰⁴ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 39a.

²⁰⁵ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 100b.

²⁰⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 162b.

²⁰⁷ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 3b.

²⁰⁸ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 68b.

²⁰⁹ Kişinin çok yaşlı olması, hayvanın dik başlı olması nedeniyle inip binmenin zorluğu, indiğinde tekrar bindirecek kimsenin bulunmaması, çölde bineğinden inip namaz kılsa kafileyi kaçırarak olması, kendisi ve elbisesi için bir zarar riskinin bulunması, yağmur veya yırtıcı hayvan korkusu gibi durumlar zaruret hali kapsamındadır. (Sarigürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 73b.)

²¹⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 73b.

²¹¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 80a.

²¹² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 90b, 91a.

defnetmekte beis görülmemesi,²¹³ oruçlu kadının çocuğu için yemek çiğnemesinin caiz görülmesi²¹⁴ abdestten sonra mendil/havlu kullanmanın mübah görülmesi,²¹⁵ doktorların kadınların hastalık yerlerine²¹⁶ ve iğne yapılacak yere bakmasının cevazı, hamamda azaları ovmanın (masaj yapmak) caiz görülmesi²¹⁷ gibi ictihad ve fetvalar ise zaruret gerekçesine dayandırılmıştır. Hanefîlere göre, zaruretin bulunduğu durumlar, şer'î kaidelerden istisna kılınmıştır.²¹⁸

İstihsanın dayanaklarından bir de zorluğu giderme (def'u'l-harac)dir. İctihad ve fetvalarda bu durum dikkate alınmıştır. Örneğin avam için Kur'an okurken vakıf, vasıl ve ibtida kurallarına uymada zorluk sözkonusu olduğundan adı geçen tecvid kurallarına uyma veya uymamanın namazın cevazına ve fesadına etki etmeyeceği²¹⁹ mikatın içinde bulunan kişinin ihtiyaç sebebiyle ihramsız olarak Mekke'ye girmesinin caiz olacağı gibi ictihadlar zorluğu gidermek (دفع الحرج) gerekçesine dayandırılmıştır.²²⁰

İhtiyaç gerekçesine dayanan isthsana, abdest organlarının üçten az yıkanmasının cevazı,²²¹ (Ebû Hanîfe'ye göre) farz namaz kılarken baston ve benzeri üzerine dayanmanın mekruh olmaması,²²² cenazeyle birlikte gidenlerin kabire vardıklarında cenaze omuzlardan inmeden önce oturmalarının mekruh oluşu,²²³ memleketinde malı olan fakat yanında oraya gidebilecek kadar malı bulunmayan yolcunun zekât kabul etmesi,²²⁴ vadeli alacağı olan bir kimsenin alacaklısından vadesi gelinceye kadar alacağına mahsuben zekât alması, babanın ihtiyacı olduğu durumlarda geri ödeme durumu yoksa bedelsiz olarak oğlunun malından faydalanması,²²⁵ itikâfta bulunan kişinin (tuvalet ve benzeri) tabii ihtiyaçlarını ve (cumaya gitmek gibi) şer'î ihtiyaçlarını gidermek²²⁶ veya başka kimse olmadığı durumlarda devlet başkanının (sultan/emir) ihtiyaçlarını görmek için itikâf mahallinden (mescid) ayrılmasının cevazı,²²⁷ hayızlı kadınların

²¹³ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 94a.

²¹⁴ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 117a.

²¹⁵ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 154a.

²¹⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 154b.

²¹⁷ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 166b, 167a.

²¹⁸ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 73b.

²¹⁹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 101a.

²²⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 125b, 143a.

²²¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 8a.

²²² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 69a.

²²³ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 93a.

²²⁴ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 110a.

²²⁵ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 110a.

²²⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 122a, 122b.

²²⁷ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 122b.

mescide girmelerinin hükmü,²²⁸ iğne yapan erkeğin, erkek hastasının iğne yapılan bölgesine bakmasının cevazı gibi ictihad ve fetvalar örnek olarak verilebilir.²²⁹

Örf, âdet ve teâmül de istihsanın gerekçeleri arasında yer almaktadır. Eserde yer alan, insanların faydalandığı bir mal olan hayvan gübresini satmanın cevazı,²³⁰ değirmencinin insanların ununu karıştırması durumunda onu tazmin edip etmeyeceği,²³¹ sefer hükümlerinde yol ve mola durumlarının etkisi,²³² imamın namaz kıldırıldığı mekânda cemaatten yukarıda veya aşağıda bulunmasının hükmü,²³³ yeme imkânı olduğu halde açlıktan ölen kimsenin günah işlemiş sayılacağı,²³⁴ kedinin ev sahibi veya başkasının evinden az miktarda ekme veya et yemesinin cevazı²³⁵ gibi ictihad ve hükümler örf ve âdete gerekçesine dayandırılmıştır.²³⁶

2.3.4 Diğer Durumlara/Esaslara Dayalı Olan İctihad ve Fetvalar

Hanefî müctehidleri mezhepte bilinen ictihad usulleri dışında da başka bir takım durum ve ilkelere dayanarak ictihadda bulunmuşlardır. İhtiyat, fitne, bid'at, zamanın değişmesi gibi durum ve ilkeler bunlardan bazılarıdır.²³⁷

Şüpheli konularda hata ve günaha düşmemek için en güvenli usulü ve çözümlü benimsemeyi ifade eden ihtiyat ilkesine²³⁸ dayandırılan ictihad ve fetvalardan²³⁹ bazıları aşağıdaki şekildedir:

Bulutlu günlerde sabah, öğle ve akşam namazını vaktinden önce kılma korkusuyla geciktirmenin (tehir) müstehap oluşu,²⁴⁰ iki ayrı günde öğle ve ikindi namazını kılmayı unutan kimsenin hangisini önce unuttuğunu bilememesi durumunda iki namazdan birini iki kere diğerini bir kere kılması,²⁴¹ vitir namazını kılarırken kıyamda kaçınıcı rekâta olduğunu unutan kişinin en az rekât sayısını

²²⁸ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 30a.

²²⁹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 154b.

²³⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 157b.

²³¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 108b.

²³² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 81a.

²³³ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 68b.

²³⁴ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 161b.

²³⁵ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 164a.

²³⁶ Örf ve âdet ile ilgili diğer örnekler için bk. Sarigürz, *el-Murtazâ*, 166a, 173b.

²³⁷ Konuyla ilgili örnekler için bk. Özkan, *Hanefilere Göre İbadetlerin Uygulmasına İlişkin İctihatlar*, 341-383.

²³⁸ H. Yunus Apaydın, "İhtiyat", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/577-579.

²³⁹ Bk. Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 13a, 13b, 20a, 30b, 78b, 83b.

²⁴⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 41b.

²⁴¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 78a.

esas alması,²⁴² Ramazan ayının girip girmediği şüpheli olan günde (şek günü) müftü ve kadıların oruç tutmaları²⁴³ gibi ictihad ve fetvalarda ihtiyat esası dikkate alınmıştır.²⁴⁴

İmtihan, dinî, içtimaî ve siyasî kargaşa gibi anlamlarda kullanılan fitne²⁴⁵ bazı ictihad ve fetvaların gerekçeleri arasında sayılmıştır. Kadınların beş vakit ve Cuma namazında cemaate katılmalarının uygun görülmemesi,²⁴⁶ ay tutulması (husûf) namazının cemaatle değil teker teker (münferiden) kılınması²⁴⁷ ve kadınların tavaf sırasında telbiyeyi sesli (cehrî) yapmaması fitne oluşacağı endişesine dayandırılmıştır.²⁴⁸ Emr-i bi'l-ma'ruf (iyiliği emretme) ve nehy-i ani'l-münker (kötülüğü nehyetme) konusunda da fitne dikkate alınmıştır. Bunun fitneye yol açmadan yapılması gerektiği, eğer fitne durumu söz konusu olacaksa yapılmamasının daha uygun olacağı ifade edilmiştir.²⁴⁹

Asr-ı saâdet'ten sonra ortaya çıkan, şer'î bir delile dayanmayan inanç, ibadet, fikir ve davranışlar hakkında kullanılan bidat kavramı eserde yer alan ictihad ve fetvalarda dikkate alınmıştır. Meshi bir su ile üç kez yapmak,²⁵⁰ ezanla ikamet arasında tenahnuh yapmak (boğazı temizlemek)²⁵¹ ve (Tahâvî'ye göre) kişinin ailesiyle birlikte evinde cemaatle namaz kılması²⁵² bidat gerekçesiyle uygun görülmemiştir.

Eserde zamanın değişmesinin ictihad ve fetvalarda gerekçe olarak dikkate alındığı görülmektedir. Bu durum, "Bu zamanda", "zamanımızda", "günümüzde", "zamanın değişmesi", "zamanın bozulması", "zamanın kötüleşmesi" gibi ifadelerle, Hanefî mezhebinde önceden mevcut olan ictihad ve fetvalardan zamana uygun olanlarının tercih edilmesinden veya yeni duruma göre tahrirlerde bulunulmasından anlaşılmaktadır.

"Bu zamanda Kur'an'ın zayı olmaktan korunması için muallimin Kur'an öğretimi sebebiyle ücret almasında beis yoktur"²⁵³ ifadesiyle ücretle Kur'an öğretimine cevaz verilmesi, mezhebin görüşü elli beş olmasına rağmen "zamanımızda fetva buna göredir (aleyhi'l-fetvâ)" denerek kadınlarda iyas (menopoz) yaşının elli

²⁴² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 71b.

²⁴³ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 115a.

²⁴⁴ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 10b, 13a.

²⁴⁵ Mustafa Çağırıcı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/156-159.

²⁴⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 57b.

²⁴⁷ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 75a.

²⁴⁸ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 131a.

²⁴⁹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 171a.

²⁵⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 6b.

²⁵¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 44a.

²⁵² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 56b.

²⁵³ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 167a, 167b.

olarak belirlenmesi,²⁵⁴ “zamanımızda tuvalet temizliğini su ile yapmak sünnettir” denerek tuvalet temizliğinde suyun esas alınması,²⁵⁵ “zamanımızda kadınlara ve kendisine iktida etmeyenlere (namazda olmayanlara) niyet etmez” cümlesiyle imamın, cemaatte bulunmamaları sebebiyle selam verirken bunlar için niyet etmeyeceği,²⁵⁶ genç veya yaşlı bütün kadınların beş vakit namazda ve Cuma namazında cemaate katılmalarının uygun görülmemesi,²⁵⁷ “zamanımızda mescitteki eşyaların korunması amacıyla mescidin kapısını kilitlemek mekruh sayılmaz” denerek önceleri caiz olmayan mescitlerin kapısının kilitlemesinin caiz hale gelmesi,²⁵⁸ önceleri mekruh görülürken “zamanımızda minbere çıkmasında bir beis yoktur” denerek bayram namazında imamın namazgâhta minbere çıkması uygulamasına cevaz verilmesi,²⁵⁹ önceleri definenin hangi döneme ait olduğunda şüpheye düşülmesi durumunda cahiliye dönemine ait olduğu kabul edilirken “zamanımızda üzerinden asırlar geçtiğinden İslami döneme ait kabul edilir ve beytülmale aktarılır.” görüşünün esas alınması,²⁶⁰ niyabeten (vekaleten) hac ile görevlendirilen kimsenin hac masrafları karşılanırken konaklama süresi önceleri 3-5 gün ile sınırlandırılırken “zamanımızda beş günden fazla ikamet etse de nafakasını ölenin malından karşılar. Çünkü kabile ile hacca gidildiğinden kafileden ayrılmak mümkün olmaz.”²⁶¹ ifadesiyle bu sürenin uzatılması, kocanın çocuk sahibi olmaktan korkarak azil yapmasının caiz olması,²⁶² altın ve gümüşün zekâtı ödenirken ağırlık ölçüsü olarak “her zamanda o zamanın dirhemi ile fetva verileceği” hükmü²⁶³ gibi çok sayıda ictehad ve fetvada zamanın değimesi veya zamanın bozulması faktörü gerekçe gösterilmiştir.

2.3.5. Fıkıh Kaideleri

Hanefî usul kitaplarıyla müdellel fûrû kitaplarında “el-asl” kelimesiyle ifade edilen ve birçok hükme dayanak kılınan ilkeler mevcuttur. Fıkıh kaidesi anlamında kullanılan bu asıllar her ne kadar fûrû meselelerinden yola çıkarak sonradan tespit edilmiş olsalar da bunlar esasen müçtehidlerin ictehadlarında riayet ettikleri yazılı olmayan ilkelerdir. Rey ve ictehad ürünü olan bu ilkeler Hanefî kaynaklarında yer alan birçok ictehadın dayanağı olarak gösterilmiştir. Her ne kadar şer’î delil olmamaları itibarıyla tek başlarına yeni bir hükme

²⁵⁴ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 29a.

²⁵⁵ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 39a.

²⁵⁶ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 55a.

²⁵⁷ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 57b.

²⁵⁸ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 70a.

²⁵⁹ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 86b-87a.

²⁶⁰ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 112b.

²⁶¹ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 147a.

²⁶² Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 167a.

²⁶³ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 104b.

kaynaklık etmeseler de diğer delillerle birlikte söz konusu yeni hükümlerin gerekçeleri arasında sayılmıştır.²⁶⁴

Eserde; “Şek ile yakîn zâil olmaz”²⁶⁵ (البيقين لا يزال بالشك), “Eşyada asıl olan ibâhadır.” (الأصل في الأشياء الإباحة),²⁶⁶ “İtibar gâlib-i şâyiadır nâdire değildir.” (العبرة بالمعروف عرفا),²⁶⁷ “Örfen ma'rûf olan şey şart kılınmış gibidir.” (للمعروف عرفا كالمشروط شرطاً)²⁶⁸ gibi Mecelle'de de yerini alan fıkıh kaideleriyle “Emir vücûb içindir” (الأمر للوجوب) şeklindeki fıkıh usulü kaidesi sıkça yer almıştır.

Kocanın, karısını boşadığı konusunda şüpheye düşmesi durumunda karısını boşamamış sayılması, suyun necaseti konusunda şüpheye düşmenin onu kullanmaya mani olmaması, elbisesine necaset bulaşan ve ne zaman bulaştığını bilemeyen kimsenin kıldığı namazların geçerli olması,²⁶⁹ su kabına, bedene ve elbiseye necaset bulaşıp bulaşmadığı konusunda şüpheye düşülmesi durumunda sözkonusu yerlerin temiz sayılması,²⁷⁰ abdest alırken bir azasını yıkayıp yıkamadığı konusunda şüpheye düşen kişinin eğer ilk defa şüpheye düşüyorsa o azasını yıkaması, şüphe alışkanlık haline gelmişse yıkamasının gerekmemesi²⁷¹ şeklindeki ictihad ve fetvalarda “şek ile yakın zail olmaz” kaidesi esas alınmıştır. Ayrıca bu kaidenin taharet konusunda esas teşkil ettiği “şek ile taharet zail olmaz” ifadesiyle belirtilmiştir.²⁷²

“Eşyada asıl olan ibâhadır.” kaidesine göre, bir şeyin haram olduğuna dair delil olmadıkça o şey mübahdır. Örnek vermek gerekirse; bir kimse, devlet başkanının evine gider de kendisine ikramda bulunulursa ikramda bulunan şeylerin haram yollarla elde edildiği bilinmediği sürece o ikramdan yemesi caiz olur. Zira haram olduğu delil ile sabit olmadıkça eşyada asıl olan mübah olmaktadır.²⁷³

Eserde “İtibar gâlibedir” şeklinde yer alan “İtibar gâlib-i şâyiadır nâdire değildir.” şeklindeki fıkıh kaidesi hüküm vermede nadiren vukû bulan değil insanlar arasında galip ve yaygın olan uygulamaların dikkate alınması gerektiğiyle ilgilidir. Bir kimsenin kan ile karışık yemek veya balgam kusması durumunda abdestinin bozulup bozulmaması,²⁷⁴ elbisesine havyan pisliği bulaşan kişinin namazının

²⁶⁴ Özkan, *Hanefilere Göre İbadetlerin Uygulmasına İlişkin İctihatlar*, 390.

²⁶⁵ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 20a; bk. Mecelle, md. 4; Mustafa Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kaideleri*, (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 37.

²⁶⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 167a.

²⁶⁷ Mecelle, md. 42; Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kaideleri*, 117.

²⁶⁸ Mecelle, md. 43; Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kaideleri*, 119.

²⁶⁹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 20a.

²⁷⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 12a.

²⁷¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 11b.

²⁷² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 38b.

²⁷³ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 167a.

²⁷⁴ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 10a.

cevazı,²⁷⁵ içine pislik karışmış durgun olmayan suyun temizliği,²⁷⁶ kül ile karışmış toprak ile teyemmümün sıhhati,²⁷⁷ köle ve A'rabî'nin imamlığının keraheti,²⁷⁸ (Ebû Hanîfe'ye göre) hareket eden bir cisim (araç) üzerinde özürlü olmaksızın oturarak namaz kılmanın cevazı,²⁷⁹ karışımında başka bir maden bulunan gümüşün zekâtı,²⁸⁰ (altın ve gümüş para dışında) bir ülkede alışverişlerde kullanılacak para birimi,²⁸¹ haccın edasının şartı olan yol güvenliğinin tespiti,²⁸² fasık veya mesturu'l-hâl olan kişinin dinî konularda şahitliğinin geçerliliği,²⁸³ erkeğin kadına (bakılması haram olmayan yerlerine) bakmasının haram olup olmamasında şehvet faktörünün dikkate alınması, zalim yöneticilerin hediyelerini kabul etmenin caiz olup olmaması²⁸⁴ gibi çok sayıda meselenin hükmünde bu kaideye göre hareket edilmiştir.²⁸⁵

“Örfen ma'ruf olan şey şart kılınmış gibidir.” kaidesi de *el-Murtazâ*'da “Ma'rûf, şart koşulmuş gibidir” şeklinde yer almıştır. Bunun örneği ise şu şekildedir: Bir beldede ekmek ve et fiyatı belirli ise ve bu, insanlar arasında yaygın olarak biliniyorsa ekmek veya et satın alan bir adama satıcı eksik mal verse müşteri eksik olan kısmı “ma'rûf olan şart koşulmuş gibidir.” kaidesine satıcıdan ister. Eğer müşteri o beldeden değilse eksik olan ekmeği bayiden isteyebilir fakat eti isteyemez.²⁸⁶ Çünkü ekmek fiyatı o beldede âdeten herkes tarafından bilinir (zâhir). Et fiyatı ise nadiren bilinir. O nedenle ekmek konusunda örf gereği belli bir miktarı şart koşmuş sayılır, et konusunda durum böyle değildir.²⁸⁷

Eserde söz konusu fıkıh kaidelerin yanında “Emir vücûb içindir” şeklindeki fıkıh usulü kaidesi de sık kullanılmıştır. Nasslardan hüküm çıkarma konusunda önemli bir yeri olan bu kaide farz, vacib gibi şer'î hükümlerin elde dilmesinde etkili olmuştur. Konuyla ilgili aşağıdaki örnekler zikredilebilir.

Hz. Peygamber'in “Arkadaşınızın namazını kılın” hadisindeki²⁸⁸ emir sebebiyle cenaze namazı farz-ı kifaye olarak kabul edilmiştir. Hadisteki emir, vücûbu gerektirmiştir. Fakat buradaki vücûb farz-ı ayn değil farz-ı kifaye olarak

²⁷⁵ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 15b.

²⁷⁶ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 16b.

²⁷⁷ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 23b.

²⁷⁸ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 57b.

²⁷⁹ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 80b.

²⁸⁰ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 104b.

²⁸¹ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 106a.

²⁸² Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 125a.

²⁸³ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 152a.

²⁸⁴ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 164b.

²⁸⁵ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 155a.

²⁸⁶ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 159b.

²⁸⁷ Sarıgürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 160a.

²⁸⁸ Nesâî, *Cenâiz*, 67.

anlaşılmıştır. Bunun sebebi ise o namazı Hz. Peygamber'in kılmamasıdır.²⁸⁹ Bazı Hanefîlere göre güneş tutulması (küsuf) namazının vacib oluşunun delili (إذا " رأيت من هذه الأفق فافزعوا إلى الصلاة) (Ay veya güneş tutulmasını gördüğünüz zaman açılıncaya kadar namaz kılın, dua edin)"²⁹⁰ hadisidir. Burada vacib hükmü "emir vücûbu gerektirir" usul kaidesine dayandırılmıştır.²⁹¹

Bunların dışında gerek fıkhıta gerekse fıkıh usulünde kaide ve asıl niteliğinde değerlendirilebilecek diğer esaslardan bazıları ise şu şekilde ifade edilebilir: "Helal ve haram müsavi olduğunda haram galip olur." (إذا استوى الحلال والحرام)²⁹² "Asıl ve fer' cem edilemez" (لم يكن الجمع بين الأصل والفرع),²⁹³ "Duada asıl olan sessiz (gizli) olmaktır" (الأصل في الدعاء الإخفاء),²⁹⁴ "Asıl vacib olmazsa bedel de vacib olmaz" (لما لم يجب الأصل لم يجب البدل), "Aslın helak olması tamamın²⁹⁵ helaki gibidir." (هللك الأصل كهلاك الكل), "Müctehid diğer müctehidi taklid etmez" (مجتهدا آخر المجتهد لا يقلد),²⁹⁶ "Edanın sıhhat şartları, ibadeti âdetten ayırmak içindir" (شرط صحة الأداء النية لتمتاز العبادة من العادة),²⁹⁸ "Sünnet sebebiyle farz terk edilmez." (لا يترك الفرض للسنة),²⁹⁹ "Kaza namazı kılmak maruf sünnetler dışında nafil namaz kılmaktan daha evla ve ehemdir." (الفوائت (الاشتغال بقضاء) أولى وأهم من النوافل إلا السنن المعروفة),³⁰⁰ "Müctehid diğer bir müctehidi taklid edemez" (أن المجتهد لا يقلد مجتهدا),³⁰¹ "Nassın bulunduğu yerde ictihad hüccet olmaz" (أن الاجتهاد في مقابلة النص ليس بحجة).³⁰²

SONUÇ

Yaptığı görevler ve yazdığı eserlerle önemli izler bırakan Osmanlı dönemi alim ve fakihlerinden Sarigürz Nüreddin Hamza, Kanuni Sultan Süleyman'a ithafen kaleme aldığı fıkıh alanındaki eseri *el-Murtazâ'daki* ictihad ve fetvalar üzerine yapılan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

²⁸⁹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 91b.

²⁹⁰ Bk. Buhârî, "Küsûf", 1, 2, 6, 9, 15, 17, 19; Müslim, "Küsûf", 1, 5; Nesâî, "Küsûf", 3.

²⁹¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 75a.

²⁹² Bk. Kadınlara mahsus haller, mutfak eşyalarında (kap kaçak/el-evânî), Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 32a.

²⁹³ Bk. Teyemmüs, mesh ve gusül konusu, Sarigürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 22a, 28b.

²⁹⁴ Bk. Kunut duası, Sarigürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 71b.

²⁹⁵ Bk. Bedel hacci, Sarigürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 124b.

²⁹⁶ Sarigürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 103b.

²⁹⁷ Sarigürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 48a.

²⁹⁸ Bk. Oruç konusu, Sarigürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 114a.

²⁹⁹ Bk. Telbiye konusu, Sarigürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 131a.

³⁰⁰ Sarigürz, *el-Murtazâ*, (III. Ahmed Kit., 1104), 79a.

³⁰¹ Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 48a.

³⁰² Sarigürz, *el-Murtazâ* (III. Ahmed Kit., 1104), 37b.

Sarıgürz lakabıyla meşhur olan Nûreddin Hamza, Balıkesirli (Karasî)dir. Fatih Sultan Mehmed, Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarını görerek Osmanlı'nın yükselme dönemine tanıklık etmiştir. Dönemin eğitim sistemi içinde eğitimi tamamlamış başta fıkıh olmak üzere kelim, hadis, tasavvuf gibi ilimlerde kendisini geliştirmiş çeşitli kitap ve risaleler kaleme almıştır. Bu çalışmanın konusu olan *el-Murtazâ* onun fıkıh alanında yazdığı bir eseridir. Sarıgürz, ilmî birikimi, doğru sözlülüğü ve hakkaniyet konusunda tavizsiz oluşu sebebiyle yaşadığı dönemin padişahlarının takdir ve güvenini kazanmış, devletin idaresi ve siyaseti üzerinde etkili olmuştur. *el-Murtazâ*, Arapça olarak sade ve akıcı bir dille kaleme alınmış derleme bir fıkıh kitabıdır. Fakat eserde yer alan ictihad ve fetvalar için herhangi bir fıkıh kitabı referans gösterilmemiştir. Osmanlı'da hâkim mezhep olan Hanefî mezhebi esas alınarak kaleme alınan bu eserde İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk konuları başta olmak üzere az da olsa eserin son bölümünde fikhın diğer alanlarıyla ilgili ictihad ve fetvalara da yer verilmiştir. Konular işlenirken verilen örnekler dönemin dinî ve ictimaî yaşantısı hakkında bazı ipuçları da vermektedir.

İctihad ve fetvalara müellifin yaşadığı dönemdeki sosyal, siyasi, ekonomik, dinî ve ilmî durumlar yansımıştır. Önceden verilmiş ve mezhepte müftâ bih olan bazı ictihad ve fetvaların zamanın değişmesi, zamanın bozulması gibi gerekçelerle müftâ bih olan görüşün değiştiği görülmektedir. Bu eser, her ne kadar Hanefî fûrû-i fıkıh meselelerinden derlenerek oluşan muhtasar bir kitap niteliğinde olsa da içerdiği konular ve üslubu itibarıyla daha sonra yeni bir tür olarak ortaya çıkacak olan ilmihal kitaplarının ilk örnekleri arasında görülebilir.

Eserde şer'î hükümlerin dayanakları arasında ilk sırayı Kur'an ve sünnet almıştır. İcmâ ve kıyasa dayalı hükümlerin de yer aldığı eserde Hanefî mezhebine özgü istihsan delilinin sıkça kullanıldığı görülmektedir. İctihad ve fetvâlarda istihsanın gerekçeleri arasında yer alabilecek nitelikteki faktörlerle bazı fıkıh kaideleri dikkate alınmıştır

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *Müsned*, 6 Cilt. Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Apaydın, H. Yunus. "İhtiyat". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 21/577-579. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aslan, Mehmet Selim. "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânin Şer'î Hükümlere Etkisi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/ 55 (Şubat 2018), 929-944.
- Atâî, Nev'îzâde. *Zeyl-i Şakâik*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1268.
- Baktır, Mustafa. "Umûmü'l-Belvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/155-156. İstanbul: DİA Yayınları, 2012.
- Bardokoğlu, Ali. "İstihsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/339-247. İstanbul: DİA Yayınları, 2001.

- Babinger, Franz. "Sarı Kürz". *İslam Ansiklopedisi*. 10/220. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1966.
- Buhârî, Ebû Abdillâh. *Sahihu'l-Buhârî*, 8 Cilt. Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Cici, Recep. *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*. Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Çağırıcı, Mustafa. "Fitne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13/156-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 5 Cilt. Çağrı İstanbul: Yayınları, 1992.
- Efendioglu, Mehmet. "M. (2017). XVI. Asır Osmanlı Yönetiminde Sahâbe ve Ehl-i Beyt Hassâsiyeti", *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası, Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler, XVI. Yüzyıl*. Editörler: Ekrem Demirli, Ahmet Hamdi Furat, Zeynep Müntheha Kot, Osman Sacid Arı. 83-96. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2017.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998, 207.
- Furat, Ahmet Hamdi. *16. Asır Osmanlı Dünyasında Fıkıh*. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2013.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İpşirli, Mehmet. "Sarıgörez Nüreddin Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/151-152. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul: Maarif Vekaleti Yay.,1362/1943.
- Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*, haz: A. Fikri Yavuz- İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınları, ty.
- Mecdî, Mehmed Efendi. *Hadâiku's-Şakâik, Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri*, haz. Abdulkdir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn. *Sahihu'l-Müslim (Camîu's-Sahîh)*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân. *Sünenü'n-Nesâî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Özel, Ahmet. "Bezzazî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özkan, Mehmet. *Hanefîlere Göre İbadetlerin Uygulamasına İlişkin İçtihatlar*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- Özkan, Mehmet. "Balıkesirli Bir Osmanlı Alimi: Sarıgürz Nüreddin Hamza Efendi (ö.928/1522) ve el-Murtazâ Adlı Eseri", *Millî Mücadele'nin 100. Yılında Kuva-yı Milliye Şehri Balıkesir Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı (19-22 Eylül 2019)*, Editörler: Prof. Dr. Zeki Çevik, Prof. Dr. Kamile Gülüm, Prof. Dr. Birsnel Oruç Aslan, Arş. Gör. Hasret Ulusoy Yıldırım. 2/503-510. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Kültür Yayınları, 2020.
- Özkan, Mehmet. *XVI. Yüzyıl Alim ve Fakihî Muhammed Birgivi'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Sarıgürz, Nüreddin. *el-Murtazâ*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kit., 1104), vr. 181.
- Sarıgürz, Nüreddin. *Fetâvâ-yı Murtazâ*. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 15 Hk 1330), vr.123.
- Sarıgürz, Nüreddin. *Ecvibetü Sarıgürz an Es'ileti Kara Seydî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu, 895.7. vr. 13-16.
- Sarıgürz, Nüreddin. *Şerhi Kitab fi Belaga (Haşiye alâ Miftâh'l-ulûm f'l-Belâga)*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan Koleksiyonu, 892.7, vr. 87.

- Sarıgürz, Nüreddin. *Haşiye alâ şerhi'mefâtihi'l-ulûm*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, 892.7. vr. 174b-178a.
- Sarıgürz, Hamza Efendi. *Kızılbaşların Katline Dair Fetvâ*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 6401.
- Sinanoğlu, Mustafa. "el-Mevâkîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29/422-424. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Sözüdoğru, Hatice Arslan. "Sarı Gürz Nüreddin Hamza B. Yusuf Efendi (Ö. 928/1521) Ve Ecvibe 'Alâ Es'ileti's-Seyyidî Risalesinin Tahkiki". *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* 11 (XXXV), (Ağustos 2018), 153-173.
- Şalebî Muhammed Mustafa. *Ta'lîlü'l-ahkâm*, Beyrut: Daru'n-Nehda el-Arabiyye, 1981.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed. *Sünenü't-Tirmîzî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Karesi Meşahiri*, Birinci Kısım, Karesi (Vilayet) Matbaası, 1. Basım, H. 1342.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Burhâneddin El-Buhârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/435-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Külli Kaideleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Bustânü'l-'ârifin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6/475. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.

The research was conducted by a single author.

*****

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

*****

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

*****

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules stated in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were followed

*****